

פרגולה כסכך סוכה - האם יש דרישה לארעיות במבנה הסכך?

מבוא¹

שאלת כשרות הפרגולה לסוכה היא שאלה נפוצה בדורנו וכוללת צדדים רבים: דין סיכון בנסרים, החובה לחדש בה דבר, חיבור במסמרים מצד מעמידו בדבר המקבל טומאה, בניית הדפנות לאחר הקמת הסכך וסוכה ישנה. לרוב שאלות אלו ישנם פתרונות מוסכמים.^{2, 3}

אך נראה שביחס למקרה שבו צל הפרגולה רב כך שקרשי הפרגולה עצמם משמשים כסכך הסוכה, עיקר המחלוקת בין פוסקי זמננו היא האם מבנה קבוע פסול מלשמש כסכך.⁴

- 1 לאורך המאמר הפניה סתמית היא לשו"ע ונושאי כליו היא לחלק אורח חיים, הפניה סתמית לגמרא ולמפרשים היא למסכת סוכה.
- 2 בשאלות אלו עסקו רבים, למשל: הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה הלכות סוכה לה, טז), הרב פרופ' דניאל הרשקוביץ ("סוכת פרגולה", תחומין יט, עמ' 373-377; להלן: הרב הרשקוביץ), הרב רצון ערוסי (מסורה ליוסף כרך ב', 8-14), הרב משה הררי (מקראי קודש סוכות עמ' 340).
- 3 נראה ששאלת חיבור במסמרים מצד מעמידו בדבר המקבל טומאה היא סוגיה נוספת שבה ניתן למצוא מחלוקת בין הפוסקים ביחס פסיקת הלכה למעשה בפרגולה.
- 4 בין האוסרים (חלקם רק לכתחילה וחלקם אף בדיעבד) ניתן למנות את הרב מרדכי אליהו (מאמר מרדכי, דיני הסכך מ"ב. וצ"ע מהו יסוד האיסור לשיטתו לאור סעיף מ"ט שם), הרב משה הררי שאוסר לאשכנזים ומתיר לספרדים (מקראי קודש סוכות עמ' 340), הרב יוסף שלום אלישיב (שבות יצחק, ט, ה; מובא גם ב"ספר הסוכה" פרק מ"ו, ונדון בשיטתו בחלק האחרונים), הרב ישראל פיישר (שו"ת אבן ישראל ח, מד), הרב שלמה קסירר ("השימוש בפרגולה כסוכה - עיון נוסף", תחומין כט עמ' 424-436), הרב אליעזר מלמד (פניני הלכה, סוכות, 59), הרב אליהו שלזינגר (אלה הם מועדי, סוכות סימן ל"ח), הרב בן ציון אבא שאול (אור לציון ד, כד, ט ובהרחבה בהערות). בין המתירים ניתן למנות את הרב ישראל מאיר לאו ("כשרות הפרגולה לסוכה", תחומין כא, עמ' 41-51), הרב נחום אליעזר רבינוביץ (שו"ת שיח נחום, עמ' 123), הרב שלמה עמר (שמע שלמה ח"ה ס"ה עמוד לא, אך חושש למסמרים מצד מעמיד בדבר המקבל טומאה), הרב דב ליאור (דבר חברון, עמ' 294), הרב רצון ערוסי (מסורה ליוסף, כרך ב' 8-14, אך חושש למעמיד בדבר המקבל טומאה מצד המסמרים

כך למשל נכתב בפניני הלכה:

ומהי סוכה? דירת ארעי. שני תנאים צריכים להתקיים בסוכה כדי שתחשב דירת ארעי: (א) שתהיה ראויה לדירה (ב) שתהיה ארעית.

(פניני הלכה סוכות ב, א)

יש מחמירים וסוברים, שהואיל ומבנה הפרגולה חזק וקבוע, דין עצי הפרגולה כדין עצים שקבועים בגג הבית, שהם פסולים לסכך מהתורה. שכן היסוד העיקרי בסכך הסוכה שהוא צריך להיות ארעי, ופרגולה היא מבנה של קבע. למעשה, כיוון שמדובר בספק הנוגע לדין תורה, צריך להחמיר.

(שם ב, יז)

במאמר זה נטען שהגדרה 'דירת עראי' מתייחסת לאופי המגורים ולא למבנה הסוכה ושחז"ל במספר סוגיות לא ראו כל בעיתיות בסכך מקבוע. לאור דברים אלו נראה את דברי הראשונים והאחרונים בסוגיה.

מהי דירת עראי?

התייחסות בסיסית לסוכה אצל חז"ל היא כ"דירת ארעי". על כן יש לברר מהי דירת עראי.

המילה "דירה" יכולה לסבול בימינו שתי משמעויות: (1) מבנה - שם עצם (2) מגורים - פועל (לדור). ניתן להבחין שבלשון חז"ל במשנה ובגמרא, בשונה מהשימוש השגור בימינו, משמעות המילה היא מגורים (מלבד במקור יחידי בדעת רבא, אותו נראה להלן).

לדוגמא, הגמרא מסבירה את דעת רבי אליעזר שמחייב לאכול 14 סעודות בסוכה (אחת ביום ואחת בלילה בכל אחד משבעת ימי החג) בלשון זו:

לשיטת השו"ע והרמ"א, הרב הרשקוביץ, הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה סוכה לה, טז), הרב זלמן נחמיה גולדברג (כך משמע ב"אלה הם מועדי", סוכות סימן ל"ח [כתשובה לרב שלזינגר]), הרב משה פיינשטיין (כך משמע באגרות משה, או"ח ל"ט). בשיטת הרב יעקב אריאל נדון בנספח.

מאי טעמא דרבי אליעזר? תשבו כעין תדורו, מה דירה - אחת ביום ואחת בלילה, אף סוכה - אחת ביום ואחת בלילה. - ורבנן: כדירה, מה דירה - אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל, אף סוכה נמי - אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל.

(כז, א)

במקום נוסף הגמרא לומדת שמצוות תשבו כעין תדורו בסוכה מתקיימת באופן של מגורי איש ואשתו: "תשבו שבעת ימים - כעין תדורו, מה דירה איש ואשתו אף סוכה איש ואשתו" (ערכין ג, ב; סוכה כח, ב). מדוגמאות אלו ואחרות⁵ מובן שהמילה דירה משמשת כפועל - לגור, ומבארת את המילה "תשבו" - ישיבה כעין מגורים רגילים. ברור מכאן שאין למילה זו משמעות של מבנה (שמות מבני המגורים במשנה הם 'בית' ו'עליה').

במסכת יומא ניתן לראות את היחס בין המונחים דירה ובית:

ת"ר כל הלשכות שהיו במקדש לא היו להן מזוזה חוץ מלשכת פרהדרין שהיה בה בית דירה לכהן גדול.

(יומא י, ב)

הביטוי "בית דירה" משמעותו בית מגורים - בית הוא המבנה ודירה היא צורת השימוש.

לאור זאת ניתן להבין שהסוכה היא דירת עראי מכיוון שהיא משמשת למגורי עראי (סוכה היא מבנה המיועד לצל).⁶ מטעם זה מצאנו שסוכה המשמשת למגורי קבע במהלך השנה פסולה: "שתי סוכות של יוצרים זו לפנים מזו, הפנימית אינה סוכה וחיבת במזוזה והחיצונה סוכה ופטורה מן המזוזה" (ח, ב) ופירש רש"י:

5 ביחס לדין סוכה על גבי סוכה (י, ב): "תנן רבי יהודה אומר אם אין דירין בעליונה התחתונה כשרה. מאי אין דירין אילימא דירין ממש אטו דירין קא גרמי אלא לאו מאי אין דירין כל שאינה ראויה לדירה", ביחס לחיוב מזוזה: "יכול שאני מרבה אף בית שער אכסדרה ומרפסת ת"ל בית מה בית מיוחד לדירה יצאו אלו שאין מיוחדין לדירה" (יומא יא, ב). ואף ברמב"ם הלכות מזוזה (ו, א): "עשרה תנאין יש בבית ואחר כך יתחייב הדר בו לעשות לו מזוזה... ויהיה עשוי לדירת אדם ועשוי לדירת כבוד ועשוי לדירת קבע".

6 "וַיֵּצֵא יוֹנָה מִן הָעִיר וַיֵּשֶׁב מְקַדָּם לְעִיר וַיַּעַשׂ לוֹ שָׂם סֶפֶה וַיֵּשֶׁב תַּחְתֶּיהָ בְּצֶל" (יונה ד, ה). וכן אנו מוצאים בדין סוכת גנב"ך: "סוכה מכל מקום כשרה ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה, מאי כהלכתה? אמר רב חסדא והוא שעשאה לצל סוכה". (ח, ב) ופרש רש"י: "דסוכה... לשם סוכה בעינן ולצל הוא דמיקריא סוכה שסוככת מן החורב". הדבר עולה אף משמה של הסוכה - "סוכה" מלשון סיכוך.

שתי סוכות של יוצרים... בפנימית הוא דר ומצניע קדרותיו ובחיצונה הוא עושה מלאכתו ומוציא קדרותיו למכור.

פנימית אינה סוכה... דלא מינכרא מלתא דלשם סוכה הוא דר בו דהא כל ימות השנה דייר התם ורוב תשמישו וסעודתו ושינתו שם.

(רש"י ח, ב)

ולאור דברי חז"ל המצווה היא לשבת בה באופן של דירת קבע:

ת"ר: תשבו כעין תדורו מכאן אמרו כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי כיצד היו לו כלים נאים מעלן לסוכה מצעות נאות מעלן לסוכה אוכל ושותה ומטייל בסוכה ומשנן בסוכה.

(כח, ב)

וכפי שפרש הרמב"ם בפרוש המשניות:

ענין קבע, עיקר ותמידות, והוא שיציענה במצעות היפות ביותר שיש לו ויעטרנה ויאכל בה וישתה ויישן ויעשה ביתו כבית התשמיש והסוכה בית דירה.

(פירוש המשנה לרמב"ם ב, ט)

אך אין הכרח שמבנה הסוכה עצמו יהיה עראי.⁷

7 במקרא אנו מוצאים שמבנה העראי המשמש למגורים הוא האוהל - אוהלי האבות במהלך נדודיהם, מגורי בני"י במדבר ("אִישׁ לְאִשׁוֹ בְּאֹהֶלוֹ תִקְחוּ", "הָעַם בָּכָה לְמִשְׁפַּחְתּוֹ אִישׁ לְפֶתַח אֹהֶלוֹ", "שׁוּבוּ לְכֶם לְאֹהֲלֵיכֶם" וכן במקורות נוספים), ואוהל מועד הקרוי אוהל בניגוד לבית עולמים: "כִּי לֹא יִשְׁבְּתִי בְּבַיִת מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר הֶעֱלִיתִי אֶת יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה וְאֹהֶלֶי מְאֹהֵל אֶל אֹהֶל וּמִמִּשְׁכַּן" (דברי הימים א יז, ה).

על אופי מבנה הסוכה במקרא ייתכן שניתן ללמוד מכך שמצאנו שני מקומות הקרויים סוכות. המקום הראשון שנקרא "סוכות" נמצא בעבר הירדן: "וַיַּעֲקֹב נָסַע סֹכְתָה וַיָּבֵן לוֹ בַּיִת וַלְמִקְנֵהוּ עֲשָׂה סֹכֶת עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם סֹכֹת" (בראשית לג, יז). השני הוא התחנה הראשונה במסע בני"י: "וַיִּסְעוּ עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִרְעַמְסֵס סֹכְתָה" (שמות יב, לו). קריאת שם מקום על שם מבנים מעיד לכאורה שמדובר במבני קבע ועל כן הם מאפיינים את המקום (ואכן לא מצאנו מקומות הנקראים על שם אוהלים), כמו כן מהקבלה ל'ויבן לו בית', נראה לפרש שגם 'ולמקנהו עשה סכת' הם מבני קבע. יוצא שאוהל הוא מבנה עראי המשמש למגורי קבע וסוכה היא מבנה שיכול להיות גם קבע אך משמש למגורי עראי.

לאור דברינו שבנ"י ישבו באוהלים בזמן המסע במדבר יש לברר מה פירוש הפסוק "כִּי בְּסֹכֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם"? לשיטת רבי עקיבא שהסוכות הם ענני הכבוד מובן (שיטה זו היא ההנחה היחידה והפשוטה בירושלמי (כך מבואר ע"י מו"ר הרב יעקב גגן בספר חג הסוכות במחשבת ההלכה, פ"א הערה 13)), ויתכן שגם משום כך פרשו

ביחס להגדרה הבסיסית של הסוכה כמשמשת למגורי עראי מצד יעודה לא קיימת למחלוקת.⁸ אולם, ביחס לגדרי מבנה הסוכה (גודלה, מספר הדפנות וכו') מצאנו מספר מחלוקות שבהן השיטות מוגדרות כ"סוכה דירת עראי בעינין" לעומת "סוכה דירת קבע בעינין". את ההסבר לטעמים אלו ניתן למצוא במחלוקת רבי וחכמים:

רבי אומר כל סוכה שאין בה ארבע אמות על ארבע אמות פסולה וחכ"א אפילו אינה מחזקת אלא ראשו ורובו כשרה. מאן תנא להא דתנו רבנן בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות פטור מן המזוזה... לימא רבי היא ולא רבנן? אפילו תימא רבנן עד כאן לא קאמרי רבנן התם אלא לענין סוכה דדירת עראי היא, אבל לגבי בית דדירת קבע הוא אפי' רבנן מודו דאי אית ביה ד' אמות על ד' אמות דיירי ביה אינשי ואי לא - לא דיירי ביה אינשי.

(ג, א - ג, ב)

רש"י והרמב"ן שזהו הפירוש הפשוט. אך לשיטת רבי אליעזר שמפרש "סוכות ממש" ניתן להציע הסבר מתוך דברי המכילתא דרבי ישמעאל (בא - מסכתא דפסחא פרשה יד ד"ה ויסעו):

"ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה": סוכותה - סוכות ממש היו דכתיב: "ויעקב נסע סוכתה" (בראשית לג, יז) דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אין סוכות אלא מקום, שנאמר: "ויסעו מסוכות ויחנו באיתם" (במדבר לג, ו) - מה איתם מקום, אף סוכות מקום. רבי עקיבא אומר: אין סוכות אלא ענני כבוד, שנאמר: "וברא ה' על מכוני הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה" (ישעיה ד, ה). אין לי אלא לשעבר, לעתיד לבוא מנין? תלמוד לומר: "וסוכה תהיה לצל יומם מחורב וגו'".

מהמכילתא נראה כי הדעות בשאלה מה היו הסוכות מוצגת ביחס לתחנה הראשונה של בני - סוכותה, ויתכן שרק אז בני' ישבו בסוכות ממש. לפירוש זה הזמן של 'בהוציא אותם מארץ מצרים' הוא בעת המסע הראשון בלבד.

(הבנו את המחלוקת בין רבי עקיבא ורבי אליעזר כפי שמופיע במכילתא לעיל ובספרא אמור יז, יא. בבבלי השיטות מוצגות בצורה הפוכה. מו"ר הרב יעקב נגן מסביר מדוע יש להעדיף את גירסת הספרא (שם, הערה 14)).

8 כך מבואר בסוגיית 'סוכות גנב'ך' שתבואר בהמשך.

9 באופן זה ניתן גם להסביר את הסוגיה: "אמר אביי: רבי ור' יאשיה ורבי יהודה ורבי שמעון ורבן גמליאל ובית שמאי ורבי אליעזר ואחרים כולהו סבירא להו סוכה דירת קבע בעינין" (ז, ב). בשבע מתוך שמונה המחלוקות שיטת 'דירת עראי בעינין' היא לקולא. אפילו בדין של 'העושה סוכתו בראש העגלה או בראש הספינה' שהגמרא מסבירה כמחלוקת האם נדרש שהסוכה תוכל לעמוד ברוח מצויה של ים, כך שהוא מתייחס לחזוק המבנה ברור שמבנה סוכה חזק מהודר יותר ולא ההפך.

כלומר מכיוון שסוכה משמשת למגורי עראי, ניתן להכשירה גם כאשר המבנה שלה לא מאפשר מגורי קבע. מדובר למעשה בשיטה הלכתית מקילה, כך שמסתבר כי אין ללמוד משיטה זו חומרא הלכתית של פסילת סך מקובע.^{9 10}

המקרה יוצא הדופן הוא מחלוקת רבי יהודה וחכמים: "סוכה שהיא גבוהה למעלה מכ' אמה פסולה רבי יהודה מכשיר" (א, א). התוספות (ז, ב ד"ה כולהו) מעירים שמכיוון שאבני חולק על רבא בטעם של פסול סוכה הגבוהה מכ' אמה לא יתכן להסביר כאן שהוא סובר כהסבר רבא, אלא אבני מסיק מתוך שיטתו הידועה של רבי יהודה שסוכה דירת קבע בעינן (שתידון בהערה הבאה) שגם כאן רבי יהודה לא מקבל הגבלות על גובה הסוכה. ניתן להביא חיזוק לטענת התוספות מכך שמקרה זה הוא היחיד שבו הדרישה של דירת עראי מובילה לחומרא. יתכן שיסוד מחלוקת אלו הם ביחס לציווי "כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי" - עד כמה מבנה הסוכה צריך אף הוא לאפשר מגורי קבע.

10 פן נוסף נמצא לענ"ד בשיטת רבי יהודה והוא יכול להתבאר לאור דעתו בסוגיה נוספת: "סוכת החג בחג [= הסוכה קובעת למעשרות], רבי יהודה מחייב, וחכמים פותרין" (מעשרות ג, ו). בגמרא מבואר שהמחלוקת היא גם ביחס לחיוב סוכה במזווה ועירוב: "ותני עלה ר' יהודה מחייב בעירוב ובמזווה ובמעשר" (יזמא י, א).

נראה שלשיטת רבי יהודה, גדר החיוב לא נובע מהמבנה אלא מאופן השימוש בו, ומגורי הקבע בסוכה בחג גורמים לה להתחייב בעירוב, במזווה ובמעשר. מהצד השני, לגבי עירוב רבי יהודה פוטר מבנים שלא משמשים למגורים: "ת"ר מי שיש לו... בית התבין בית הבקר בית העצים ובית האוצרות הרי זה אוסר עליו רבי יהודה אומר אינו אוסר אלא מקום דירה בלבד" (עירובין עב, ב).

בדרך זו ניתן להבין את שיטתו בעניין סוכה על גבי סוכה: "ר' יהודה אומר אם אין דירין בעליונה התחתונה כשרה", גם כאן הקריטריון הוא השימוש במבנה. הירושלמי אכן מסיק כך "מה דירין ממש או אפי' ראויה לדירין? ... הדא אמרה דירין ממש", לעומת הבבלי (י, א) שמתרגם את שיטתו לקריטריון קבוע: "כמה יהא בין סוכה לסוכה ותהא תחתונה פסולה? ... תנן רבי יהודה אומר אם אין דירין בעליונה התחתונה כשרה. מאי אין דירין? אילימא דירין ממש אטו דירין קא גרמי אלא לאו מאי אין דירין כל שאינה ראויה לדירה והיכי דמי דלא גבוה עשרה".

אך על כל פנים מדרך ניסוחו "אם אין דירין" רואים לענ"ד את יסוד סברתו. בדומה לכך ניתן להסביר את דעתו לגבי הישן תחת המיטה: "דרר רבה בר רב הונא מותר לישן בכילה אע"פ שיש לה גג אע"פ שגבוהה עשרה כמאן כר' יהודה דאמר לא אתי אהל עראי ומבטל אהל קבע" (יא, א) ומפורש עוד (כא, ב): "ואי בעית אימא ר' יהודה [שמתיר לישון תחת המיטה] לטעמיה דאמר סוכה דירת קבע בעינן והוה ליה מטה דירת עראי וסוכה אהל קבע ולא אתי אהל עראי ומבטל אהל קבע".

כלומר יתכן שאין הבדל מבחינת המבנה בין המיטה והסוכה אך רבי יהודה מסתכל על השימוש של כל אחד מהם. להבנה זו הגדרת המבנה נובעת מהשימוש הסובייקטיבי ולא מפרמטר אובייקטיבי.

המקור היחידי שמתייחס במפורש לדירת עראי ביחס לחוזק המבנה הוא בסוגית הפתיחה למסכת סוכה כאשר הגמרא מביאה שלוש דעות¹¹ מדוע לשיטת חכמים במשנה סוכה הגבוהה מעשרים אמה פסולה. אחת מהדעות היא דעת רבא:

ורבא אמר מהכא: "בסוכות תשבו שבעת ימים" אמרה תורה כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי עד עשרים אמה אדם עושה דירתו דירת עראי למעלה מעשרים אמה אין אדם עושה דירתו דירת עראי אלא דירת קבע.
(ב, א)

על כך מקשה אביי:

א"ל אביי אלא מעתה עשה מחיצות של ברזל וסיכך על גבן הכי נמי דלא הוי סוכה?

ומשיב רבא:

א"ל הכי קאמינא לך עד כ' אמה דאדם עושה דירתו דירת עראי כי עביד ליה דירת קבע נמי נפיק למעלה מכ' אמה דאדם עושה דירתו דירת קבע כי עביד ליה דירת עראי נמי לא נפיק.

יוצא שלמרות שהלימוד של רבא נובע מכך שיש דרישה למבנה עראי עבור הסוכה, בפועל ניתן לבנות את הסוכה גם ממחיצות ברזל והלימוד נצרך רק לצורך הגדרת הגובה המירבי לסוכה. בצורה זאת פירש רש"י:

מעניין גם למצוא שרבי יהודה מחמיר ביחס לאופן המגורים היוצר חיוב למבנה: במשנה (עירובין ה, ד): "הנותן את עירובו... בבית התבן בבית הבקר בבית העצים בבית האוצרות הרי זה עירוב והדר שם אוסר עליו רבי יהודה אומר אם יש תפוסת יד של בעל הבית אינו אוסר עליו". כלומר לשיטתו במידה והמגורים אינם פרטיים לגמרי המבנה לא מתחייב בעירוב חצרות.

במחלוקת אחרת רבי יהודה פוטר את לשכת הפלהדרין ממזווה על אף שהיא משמשת בית דירה לכהן הגדול במשך שבוע בשנה מכיוון שלשיטתו "דירה בעל כרחא לא שמה דירה" (יומא י, ב).

יתכן אף שניתן להסביר את שיטתו "רבי יהודה אומר: כל אהל שאינו עשוי בידי אדם אינו אהל" (ב, באופן דומה).

ישנם שני טעמים נוספים למחלוקת בירושלמי, בסוגית הפתיחה למסכת. 11

עד עשרים אמה דאדם עושה כו' - שפיר דמי דודאי יש בכלל קבע עראי והרי עשה כתורה ועל כרחק לא הקפידה תורה על העראי אלא לשם שיעור לתת לך שיעור בגובהה שתהא יכולה לעמוד על ידי יתירות עראי.¹²

(רש"י ב, א)

כך כתבו גם התוספות (שם, ד"ה כי עביד) והר"ן הוסיף:

לפי שאי אפשר לומר שהתורה תצוה מה שאי אפשר לעמוד עליו, דבאיזה דבר נשער אם הבנין ראוי לשבעה בלבד או ליותר מכן? משום הכי משמע לך דבישעור שאפשר שייעשה בו דירת עראי תליא מילתא.

(ר"ן א, א ד"ה רבא)

סוכה קבועה במקורות חז"ל

במספר סוגיות מצאנו התייחסות, ישירה או עקיפה, לשימוש בסכך קבוע. ננסה לבחון סוגיות אלו.

תקרה שאין עליה מעזיבה

נאמר במשנה:

תקרה שאין עליה מעזיבה, רבי יהודה אומר: בית שמאי אומרים: מפקפק, ונוטל אחת מבינתים, ובית הלל אומרים: מפקפק או נוטל אחת מבינתים. רבי מאיר אומר: נוטל אחת מבינתים, ואינו מפקפק.

(משנה א, ז)

המשנה דנה בתקרת מבנה מגורים קבועה שבנויה מנסרים וכעת מעוניינים להשתמש בה כסכך לסוכה. במהלך הדיון בגמרא מובאים שני טעמים לסיבת הצורך בתיקון

12 כך מובן גם מדין "היתה גבוהה מעשרים אמה והוצין יורדים בתוך כ' אמה אם צלתם מרובה מחמתה כשרה ואם לאו פסולה" (ד, א). פשוט שההוצין לא תורמים לכך שיהיה ניתן לבנות את הסוכה כדירת עראי על אף שהיא גבוהה מכ' אמה, אלא "על כרחק לא הקפידה תורה על העראי אלא לשם שיעור לתת לך שיעור בגובהה" (רש"י). וכן מדין "תבן ובטלו הווי מיעוט" (ד, א).

בנוסף אם מצד אחד מבנה הסוכה צריך לעמוד שבעה ימים בלבד (כפי שפרשו את ההווה אמינא רש"י ועוד פרשנים) ומצד שני דין "סוכה הראויה לשבעה" (כג, א) מחייב שהסוכה תעמוד לפחות שבעה ימים (שו"ע תרכט, יב, ומשנה ברורה שם, לה). הרי ש'לא שבקת מר חיים לכל בריה!'

התקרה. הראשון הוא משום "תעשה ולא מן העשוי", כלומר מכיוון שהמבנה שימש למגורים קבועים במשך השנה¹³ ולשם כך נבנתה התקרה, ועל כן הוא מוגדר כ"עשוי". כלומר אין בעיה מצד המבנה עצמו אלא מצד הכוונה שלשמה הוא נבנה.¹⁴ לפי הבנה זו המבנה יכול להישאר באותה צורה אך יש צורך בפקפוק הקרשים¹⁵ כדי שבניית הסכך תהיה לשם צל ולא לשם דירת קבע.

הטעם השני הוא משום גזרת תקרה מדרבנן. מובנה של גזרת תקרה היא שהסיכוך עצמו כשר אך חז"ל גזרו שמה יבוא לישב תחת קורות ביתו. יוצא שלפי שני ההסברים אין בעיה מדאורייתא בסיכוך בצורה קבועה.

ואכן מסוגיה זאת כתב תרומת הדשן להתיר שימוש ב"קורות הבתים המחוברים במסמרים לכותלי הבית" לצורך סכך:

שאלה: הא דילפינן פ"ק דסוכה מקרא מחובר פסול לסכך אי הוה תלוש ולבסוף חברו כגון קורות הבתים המחוברים במסמרים לכותלי הבית פסולין נמי או לאו ? תשובה יראה דכשר הוא וכן מוכיחות ההלכות פ"ק דסוכה גבי מפקפק או נוטל אחת בנתיים דלא פסול מחובר כה"ג.

(תרומת הדשן פט)

והביאו דבריו להלכה הבית יוסף (תרכו, ב), הב"ח (תרכו, ז), המג"א (תרכט, יא) שו"ע הרב (תרכו), המשנה ברורה (תרכט, לו), הפרי מגדים (תרכו, ב) וערוך השולחן (תרכט, כה) וכן פסקו גם הלבוש (תרכט, ח), הקורבן נתנאל (כט, ב), הבכורי יעקב (תרכט, כד) והחיי אדם (שבת ומועדים, קמו).

בצורה דומה כותב הב"ח ביחס למעמיד בדבר המקבל טומאה:

13 בדומה לסוכת היוצרים הפנימית (ח, ב), אין הבדל כלשהו במבנה הסוכה הפנימית מהחיצונית וכשם שמבנה החיצונית כשר כך מובן שגם מבנה הפנימית כשר לסוכה, רק שימושה לדירת קבע במהלך השנה פוסל אותה.

14 וכן כתב הריטב"א במפורש: "ועיקר הפי' כמו שפירש"י וכן הרמב"ם דמתניתין בתקרה שהיא כשרה לסכך בה לכתחילה כדקתני שאין עליה מעזיבה, והוא הדין שאין פסול בגופה שאין לה שיעור למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה, ואלו לא היתה נתונה בתקרה הא ודאי מסככין בה, אבל גריעותה מפני שהיא תקרה לבית דכמו שהיא עכשיו פסולה מן התורה משום תעשה ולא מן העשוי"

15 מה שמוזכר בפוסקים שלצורך הפקפוק יש צורך להסיר המסמרים, לענ"ד יש לפרש זאת כדרישה טכנית לצורך פקפוק הנסרים המקובעים כפי שיבואר בדיון בשיטת הרב יעקב אריאל בנספח.

וכן הא דתקרה שאין עליה מעזיבה דאיירי בשהמסמרות קבועין בהן¹⁶ ואינו פסול אלא משום גזירת תקרה או משום תעשה ולא מן העשוי כדאיתא בגמרא ולא פסלו ליה מטעם המסמרות איירי נמי בכה"ג שאין המסמרות מעמידין וכו' אבל בדבר המעמיד דבלא הוא היה הסך נופל פוסל הסוכה אם המעמיד מקבל טומאה.

(ב"ח תרכט, ז)

כמו כן מצאנו שבמקרה של נטילת אחת מבינתיים (הפתרון השני במשנה) הפוסקים התייחסו לכל הסך ככשר, זאת למרות שכחצי מהנסרים נשארים מקובעים במסמרים במצבם ההתחלתי¹⁷ (טור, הועתק לשו"ע תרלא, ט): "שיטול מבין כל ב' נסרים אחד ויתן סך כשר במקומן וכולה כשירה". וכתב על כך הביאור הלכה (תרלא, ט): "ופה א"צ להעדיף סך הכשר על הפסול כמו בסעיף הקודם דגם הסך הפסול נתכשר ע"י המעשה שנטל אחת מבינתיים". וכן כתב הב"ח (שם, סעיף טז) החיי אדם (קמו, כז) ומחצית השקל (תרכו, ח).

לאור האמור עולה שבסך מקובע אין כל חשש.

לכאורה בפרגולה גם אין בעיה של תעשה ולא מן העשוי (להלן: תולמ"ה) מכיוון שהיא נבנתה לשם צל ולא למגורי קבע ומתוך מחשבה שתשמש כסוכה בחג, וגם לא שייכת בה גזרת תקרה כי אין דמיון בינה לבין תקרת בית (נרחיב בדיונים אלו לקמן).

סוכה ישנה

נאמר במשנה:

סוכה ישנה, בית שמאי פוסלין, ובית הלל מכשירין. ואיזו היא סוכה ישנה, כל שעשאה קודם לחג שלשים יום. אבל אם עשאה לשם חג, אפילו מתחלת השנה, כשרה.

(משנה א, א)

מהמשנה מובן שבמידה ועשה את הסוכה לשם חג אין מחלוקת שהסוכה כשרה, אפילו אם עשאה מתחילת השנה. הביטוי "אפילו מתחילת השנה" כמובן שלא מתייחס לא'

16 בסוגיה אומנם לא מוזכרים מסמרים, (בזמן התלמוד חיבור קורות מתואר בעזרת שימוש בטינא (בבא בתרא ו, ב; סוכה לא, א)) אך הראשונים מתייחסים בפשיטות לנסרים כמחוברים במסמרים בלי לראות בכך בעיה הלכתית (יבואר בהמשך הדברים).

17 בהתייחסותם לצורת הפקפוק הם מציינים שיש להסיר המסמרים, כלומר הם מדברים על נסרים מקובעים במסמרים.

תשרי של אותה שנה, מכיוון שזמן זה הוא בתוך שלושים יום לחג ואין זו כלל סוכה ישנה, אלה מתאר הפלגה במידת הזמן שהסוכה יכולה לעמוד לפני סוכת ללא ניסיון להגביל זמן זה. מובן שהכוונה היא גם לסכך הסוכה,¹⁸ כלומר לכולי עלמא הסכך יכול להתקיים לאורך שנים.

הרב ישראל מאיר לאו (לעיל הערה 4) מתיר על בסיס מקור זה שימוש בפרגולה כסכך. אולם, הרב שלמה קסירר (שם) דוחה ראייה זו בטענה שדין סוכה ישנה הוא כאשר סכך הסוכה הוא סכך עראי ורק במקרה החזיק מעמד שנה שלמה. לשיטתו, פרגולה שעשויה מראש למען תעמוד שנים רבות, אינה סוכת עראי אלא דירת קבע.

לענ"ד יש קושי בהסבר זה, מכיוון שמפורש במשנה ש"אם עשאה לשם חג כשרה אפילו מתחילת שנה". כלומר, הדין חל גם במקרה שבו הסוכה נבנתה מראש על דעת כך שתתקיים זמן רב עד סוכות. ואכן בפוסקים¹⁹ מצאנו עיסוק ב"סוכה העומדת משנה לשנה".

18 שכן כמו שכתב רש"י (יב, א): "דכל סוכה הכתוב סכך משמע דדופן לא איקרי סוכה". זאת ועוד, לגבי הדפנות פשוט במשנה שהם כשרים בכל צורה. כך עולה גם מדברי הירושלמי, שמצריך לחדש דבר בסוכה ישנה, ומפורש שהכוונה היא לחדש בסכך כלומר שהסכך הוא הנשאר "אפילו מתחילת שנה". כך גם פסק במשנה ברורה: "סוכה ישנה - פי' הסכך הישן אבל בדפנות לית לן בה לכו"ע" (תרלו, א).

19 כך נראה בדברי רש"י (ב"ב ו, ב): "שכן היה דרכם לקבוע סוכתן לצורך כל השנים... אבל סוכה זו לצורך כל ימות החג שבכל שנה עשאה". כך גם פסק החיי אדם (קמו, לט): "סוכה העומדת משנה לשנה כשרה כיון שנעשה פעם אחת לצל", וכך גם במשנה ברורה (תרלו, קז). בברכי יוסף (תרלח, ג) דן האם ניתן להנות מגוף הסוכה במהלך השנה במקרה ש"יחד סוכה תדירית לכל השנים בכל חג", וכן הוא בשו"ע הרב (תרלח, טז). מכאן עולה שעקרונותיה אין בעיה עם סוכה זו. לעומת שיטות אלו, בכף החיים (תרלה, ז) מובא: "כגון סוכת עכו"ם. שעשויה לדור בה בימות החמה. רש"י סוכה ח' ע"ב. משמע דדוקא העשויה לדור בה רק בימות החמה מקרי עשויים לצל אבל אם עשייה לכל השנה מיקרי עשויה לדירה ופסולה". כלומר, לשיטתו סוכה העשויה לכל השנה פסולה. ייתכן שיש לפרש שדבריו מוסבים רק על מקרה בו היא משמשת למגורים ממש במהלך השנה, שכן אחרת יש להקשות על דבריו שרש"י לא פירש כלום ביחס לשאר הסוכות (נשים, בהמה, כותים). נראה יותר מסתבר שרש"י תאר את המציאות כפי שכתב הטור (תרכה): "לפי שהוא ימות הקיץ ודרך כל אדם לעשות סוכה לצל". מקור מעניין נוסף בהקשר זה נמצא בקונטרס "כאיל תערוג-עניני ראש השנה ויום הכיפורים סוכות ושמחת תורה מרבן של ישראל מרן הגראי"ל שטינמן שליט"א, אלול התשע"ו: "וכדרך אגב סיפר רבנו שהסוכה של הגרי"ז בבריסק היתה עומדת בחצרו כל השנה בשלימותה עם הדפנות והסכך ועמד כך הרבה שנים, והסוכה [כך במקור - א.ג.] זו היה הגג משני חלקים שנפתח ונסגר בזמן הגשמים".

אומנם אין זהות מוחלטת בין סכך עמיד לסכך מקובע, יתכן סיכוך עמיד מנסרים לא מקובעים. אך לכל הפחות ניתן להסיק כי פרגולה הבנויה מנסרים המונחים בשיפוע בתוך חריצי מסילה כך שהם ניתנים לשליפה כשרה לכתחילה.

סוכת גנב"ך

הגמרא (ח, ב) מביאה שתי ברייתות שכל אחת מפרטת סוגי סוכות כשרות. בסיכום כל אחת מהברייתות נכתב "סוכה מכל מקום כשרה ובלבד שתהינה מסוככת כהלכתה". הגמרא מסבירה שהביטוי "סוכה מכל מקום" כולל את רשימת הסוכות מהברייתא המקבילה (פירוש רש"י בסוגריים):

תנו רבנן גנב"ך: סוכת גוים סוכת נשים סוכת בהמה סוכת כותים סוכה מכל מקום כשרה ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה. מאי כהלכתה? אמר רב חסדא והוא שעשאה לצל סוכה.²⁰

"מכל מקום" לאתויי מאי? לאתויי סוכת רקב"ש דתנו רבנן סוכת רקב"ש סוכת רועים [שעשו סוכה בשדה לישב בתוכה מפני השרב ושומרים צאנם] סוכת קייצים [שומרי קציעות השטוחין בשדה לייבש] סוכת בורגנין [שומרי העיר וכולן ישראלים הם אבל סוכה זו לא לשם חג נעשית] סוכת שומרי פירות סוכה מכל מקום כשרה ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה.²¹ מאי כהלכתה? אמר רב חסדא והוא שעשאה לצל סוכה. 'מכל מקום' לאתויי מאי? לאתויי סוכת גנב"ך.

(ח, ב)

ממשיכה הגמרא לברר מדוע כל תנא בחר לפרט רשימת סוכות שונה למרות שלפי הסברה הביטוי "סוכה מכל מקום" כולל גם את הרשימה השנייה:

20 העיר לי ת"ח שיתכן שיש לפסק כך: 'והוא שעשאה לצל'. "סוכה מכל מקום" לאתויי מאי? (בדיון על אכסדרא תהיה לכך נפ"מ). אולם, נראה שדרך הש"ס שכאשר מופיע ביטוי מרחיב מובהק (כגון 'מכל מקום', 'זה הכלל'), הביטוי בלבד מצוטט בשאלה "לאתויי מאי?". כדברינו מפוסק בפירוש שטיינזליץ.

21 ניתן למצוא במקרא תיאורים של סוכת השומרים: "וְנִוְתְרָה בַת צִיּוֹן פְּסָקָה בְּכָרִם פְּמִלּוֹנָה בְּמִקְשָׁה" (ישעיהו א, ח), וסוכת בהמה: "וַיַּעֲקֹב נָסַע סֶפְתָּה וַיִּבֶן לָהּ בַּיִת וַלְמִקְנֵהוּ עָשָׂה סֶכֶת עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם סֶכֶת" (בראשית לג, יז). ניתן ללמוד מכך שהברייתא מציינת סוגי סוכות טבעיות.

האי תנא דגנב"ך אלימא ליה גנב"ך משום דקביעי וקא תנא מכל מקום לאתויי רקב"ש דלא קביעי. והאי תנא דרקב"ש אלימא ליה רקב"ש דבני חיובא נינהו ותנא מ"מ לאתויי גנב"ך דלאו בני חיובא נינהו.

(שם)

כלומר, המעלה של סוכות גנב"ך היא בכך שהם קבועות. עולה מכאן, שהקביעות היא סיבה להכשר הסוכה ולא לפסילתה.

על איזה רמת קביעות מדובר? סברה פשוטה היא שסוכת בהמה היא סוכה שבנויה לשנים רבות (אין סיבה לטעון שהיא עונתית כמו שומרי פירות). כמו כן, ההנגדה מהסוכות שאינן קבועות מלמדת על הזמן של הסוכות הקבועות שהוא לפחות מחזור שנתי. גם אם לא נרצה לקבל זאת, בכל זאת על אף שהקביעות מוגדרת כיתרון ביחס לסוכה, הפרמטר היחידי שקובע את כשרות הסוכה (מצד יעוד המבנה) הוא "שעשאה לצל סוכה" ולא מידת הזמן שהיא עומדת.

חצר שהיא מוקפת אכסדרה

נאמר במשנה:

בית שנפחת וסיכך על גביו אם יש מן הכותל לסיכוך ארבע אמות פסולה וכן חצר שהיא מוקפת אכסדרה סוכה גדולה שהקיפיה בדבר שאין מסככין בו אם יש תחתיו ארבע אמות פסולה.

(משנה א, ט)

על כך אומרת הגמרא:

כל הני למה לי?... צריכא, ואי אשמעינן הני תרתי משום דסכך סכך כשר.

(יז, א)

הגמרא מסבירה שבשני המקרים הראשונים במשנה, בית שנפחת וחצר מוקפת אכסדרה, הסכך הוא סכך כשר כשלעצמו. את הסיבה שהוא לא מצטרף כסכך לסוכה מסביר רש"י:

סכך כשר הוא - כלומר ממין סכך כשר הוא ופסולו משום תעשה ולא מן העשוי.

(רש"י שם)

כלומר על אף שמבנה האכסדרה הוא מבנה קבוע²² הגמרא מבינה שהיא יכולה לשמש כסכך כשר.

יש להבין, מדוע האכסדרה פסולה משום תולמ"ה, הרי היא נעשתה לשם צל (כפי הקריטריון בסוכת גב"ך - סוכה מכל מקום והוא שעשאה לצל סוכה) ולשיטת בית הלל לא בעינן סוכה לשם חג?

אין לומר שטעם הדבר הוא מפני שהסכך הונח לפני הדפנות (כשיטת הרמ"א תרלה, א) מפני שבהמשך הגמרא דנה במקרה של: "סיכך על גבי אכסדרה שיש לה פצימין" (יה, א), כאשר על כך מפרש רש"י (שם): "כגון חצר המוקפת אכסדרה כדפרישי' במתניתין... אבל לצד הסכה יש לאכסדרה פצימין עמודין כמין חלונות וביניהם פחות פחות משלשה כשרה דאמרינן בהו לבוד". במקרה זה יש לאכסדרה דפנות אך עדיין היא פסולה.

נראה להסביר, שאכסדרה היא אלמנט אדריכלי שמשמש לקירוי מדרכות ומעברים.²³ אמנם היא עשויה לצל, אך לא לשם מגורים, אפילו לא מגורים ארעיים, אלא זהו מקום הילוך ברשות הרבים בלבד. מכיוון שאכסדרה לא נעשית אפילו למגורי עראי יש בה פסול של תעשה ולא מן העשוי.²⁴ ייתכן שזאת גם משמעות דברי רב חסדא: "סוכה מכל מקום כשרה ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה, מאי כהלכתה? אמר רב חסדא והוא שעשאה לצל סוכה". הדיוק "צל סוכה" ולא סתם צל אפשר שמלמד שהצל צריך לשמש לצורך מגורים כלשהם תחתיו.

חיוזק להסבר זה ניתן למצוא בדין הנחת עירוב חצרות באכסדרה:

הנותן את עירובו בבית שער, אכסדרה ומרפסת אינו עירוב והדר שם אינו אוסר עליו. בבית התבן בבית הבקר בבית העצים בבית האוצרות הרי זה עירוב והדר שם אוסר עליו.

(משנה עירובין ח, ד)

22 הוא הדין גם ביחס למקרה הראשון של בית שנפחת וסיכך על גביו. אולם, שם ניתן לדחות שמכיוון שנפחת הוא נהפך למבנה עראי (למרות שהוא עדיין תומך את סכך הסוכה).

23 כך משמע מהמשנה שלנו וכן במשניות נוספות: "נחלקו לשתי כיתות - אלו הולכין באכסדרה דרך המזרח, ואלו הולכין באכסדרה דרך המערב" (תמיד א, ג); "שער הניצוץ... וכמין אכסדרה היה, ועליה בנויה על גביו" (מידות א, ה).

24 ניתן לדמות זאת לגגון מחוץ לחנות שפונה לרחוב והאנשים הולכים מתחתיו ברחוב, לעומת סככה של בית קפה שפתוחה לרחוב אך היא מיועדת לישיבה מתחתיה ליד שולחנות.

וכן כתב הטור:

הדר בבית שער אכסדרה ומרפסת שבחצר, אינו אוסר על בני החצר, שאינן חשובין דירה.

(טור שע)

ומפרש הבית יוסף את משנתנו:

וכתב ה"ר יהונתן בית שער אע"פ שיש לו ד' מחיצות כיון דרבים עוברי' לבתיהם דרך שם אין עליה תורת בית אלא תורת חצר אבל אם הניח עירובי חצירות בבית שבחצר שהוא מיוחד לאצור שם תבן ובהמותיו הרי זה עירוב שהרי ראוי לדירה הוא ובית מיקרי.

(בית יוסף שם)

כלומר, אכסדרה נמנית באותה קטגוריה עם בית שער שאע"פ שיש לו ד' מחיצות כיון שרבים עוברים לבתיהם דרך שם אין עליה תורת בית אלא תורת חצר.

מקור נוסף ביחס למעמדה של האכסדרה הוא במסכת מעשרות. המשנה (ג, ה) שואלת "איזו היא חצר שהיא חייבת במעשרות?" לאחר דיון שכולל בין השאר את האפשרויות "כל שאין אדם בוש מלאכול בתוכה, חייבת" וכן "כל שנכנס לה ואין אומרין לו מה אתה מבקש, פטורה" דנה המשנה על מבנים נוספים: "וכן בית שער, אכסדרה, ומרפסת הרי אלו כחצר: אם חייבת, חייבין; ואם פטורה, פטורין".²⁵ כלומר, האכסדרה לא שונה מחצר ולא בהכרח משמשת מקום המשמש לאכילה או מציינת שטח פרטי. ביטוי נוסף לתפקיד האכסדרה נמצא בירושלמי (עירובין ג, א) המשווה בין מבוי לאכסדרה: "מבוי נעשה לתשמיש בתים, אכסדרה לא נעשית אלא לתשמיש איר".

אם כן מה יהיה דינה של הפרגולה, האם ניתן לדמותה לאכסדרה או שהיא נכללת בדין סוכה ישנה?

25 אומנם גם סוכות לא מחיבות במעשר לפי המשנה: "סוכת גינוסר, אף על פי שיש בה ריחים ותרנגולים, פטורה. סוכת היוצרים, הפנימית חייבת, והחיצונה פטורה. רבי יוסי אומר, כל שאינה דירת החמה ודירת הגשמים, פטורה. סוכת החג בחג, רבי יהודה מחייב, וחכמים פוטריין". כי מבנה המיועד לדירת עראי בלבד לא קובע למעשרות. אך נראה שחלק מההגדרות לגבי פטור חצר: "רבי נחמיה אומר, כל שאין אדם בוש מלאכול בתוכה, חייבת. רבי יוסי אומר, כל שנכנס לה ואין אומרין לו מה אתה מבקש, פטורה". שייכות רק באכסדרה ולא בסוכות אלו.

במקרה שהפרגולה נבנית על דעת כך שהיא תשמש גם כסוכה בחג הרי ממילא היא נבנית גם לצורך צל סוכה. נראה כי ניתן ללמוד מדין החוטט בגדיש שתתכן עשייה לשם סוכה אפילו במבנה שלא מאפשר מגורים כלשהם:²⁶

לפיכך החוטט בגדיש ועשהו סוכה, אינה סוכה, שהרי לא עומד גדיש זה לצל (ומה שעושה אח"כ הוי תעשה ולא מן העשוי) (טור). לפיכך אם עשה בתחלה כשנתן שם הגדיש חלל טפח במשך שבעה לשם סוכה, וחטט בה אח"כ והשלימה לעשרה, כשרה, שהרי נעשית סך שלה לצל... הגה: ואין לעשות הסך קודם שיעשה הדפנות; ואם עשה טפח סמוך לסך, מותר לסך קודם שיעשה שאר הדפנות, כמו בחוטט בגדיש.

(שו"ע תרלה, א)

וכך פרש הביאור הלכה (ובצורה דומה הט"ז (תרלה, ה) והבית יוסף (שם ג, א)):

דשם סוכה חייל עלה ע"י טפח זה וכמו שכתבו הפוסקים דשם אהל חל על טפח וכן ברמב"ם וכל הפוסקים לא הזכירו שצריך לעשות לשם צל אלא בטפח הראשון דע"ז חייל עלה שם סוכה וכן מוכח ברא"ש בהדיא. אבל מה נעשה דברי"ף איתא וחטט לשם סוכה וצע"ג.²⁷

(ביאור הלכה תרלה ד"ה וחטט)

בשעת בניית הפרגולה בדרך כלל קיים טפח אחד של דפנות סמוך לסך הנובע מהקורות שעליהם הסך נסמך (על כל פנים לשיטת הרמ"א תנאי זה נדרש כדי להתיר את הנחת הסך לפני הדפנות).

במידה והפרגולה לא נבנתה גם לשם סוכה, ניתן להסתפק האם ניתן לדמות אותה לאכסדרה או לסוכה. פרגולה פרטית (להבדיל מציבורית) בנויה ברשות היחיד ומיועדת לאכילה ושהייה, מצד שני היא לא נבנית לצורך שינה. בסוגית "הנותן עירובו בבית

26 ניתן גם להוכיח שאם מבנה הסוכה לא עומד בכשרות הלכתית אין זה פוגם בכוונת הנחת הסך גם מדין: "היתה גבוהה מכ' אמה ובנה בה אצטבה... היתה פחותה מ' טפחים וחקק בה".

27 לכאורה יש מהביאור הלכה סתירה לדברינו שאכסדרה צריכה כוונה לשם מגורים, מכיוון שפשוט שחלל טפח לא מאפשר מגורים כלשהם. אולם, נראה לפרש שהכוונה בבניית הטפח הראשון הוא על מנת להמשיך לבנותה אחר כך כראויה לדירה.

שער אכסדרה ומרפסת" (עירובין עב, ב) מצאנו דיון בגדרים דומים ביחס להגדרת בית דירה המחייב בעירובי חצרות ורבו הדעות בסוגיה.²⁸

לעומת זאת פרגולה בשטח ציבורי שלא מיועדת לאכילה או לישיבה אלא לקירוי דרך הרבים הרי זאת אכסדרה ממש ולשיטת רש"י נראה שאם לא הייתה בבנייתה כונה לשם החג היא פסולה משום תולמ"ה.

כשורא דמטללתא

נאמר בגמרא:

גזל עצים וסיכך בהן דברי הכל אין לו אלא דמי עצים [אדם שגזל עצים וסיכך בהם לא יהיה חייב להחזיר את העצים עצמם אלא ישלם עבורם כדי שלא ימנע מלחזור בתשובה - א.ג.]. ... אמר רבינא האי כשורא דמטללתא [קורה גדולה של סוכה - א.ג.]. דגזולה עבדי ליה רבנן תקנתא משום תקנת מריש [= תקנת קורה; תקנה לשבים]... הני מילי בגו שבעה אבל לבתר שבעה הדר בעיניה, ואי חברו בטינא [הוה ליה כשאר בנין קבוע - רש"י] ואפילו לאחר שבעה נמי יהיב ליה דמי.

(לא, א)

הגמרא מביאה, כמסיחה לפי תומה, מקרה אפשרי של חיבור קורה גדולה של סוכה בצורה קבועה. אולם, ייתכן עדיין לומר שתפקיד הקורה הוא רק להעמדת הסכך או כחלק מהדפנות.

הרמב"ם פוסק (סוכה ה, כה): "ואפילו גזל נסרים והניחן ולא חברן ולא שינה בהן כלום יצא". בצורה דומה נכתב גם בטור ובשולחן ערוך (תרלו, ג), נמצא שההתייחסות בסוגיה היא לסיכוך עצמו. אמנם, הפוסקים לא דיברו ישירות על המקרה של קורה מחוברת, אבל נראה שהלשון "ואפילו... הניחן ולא חברן" מובאת כהוספה על המקרה הפשוט יותר של חיבור הנסרים, שהרי כך הוא בסוגיה, והוא לא צוין מכיוון שאין בו כל חידוש

28 הבית יוסף (שע) דן באריכות במגוון השיטות בנושא, לדוגמה: "ורבינו ירוחם ח' ט"ו כתב וז"ל ומי שיש לו אכסדרה ובית הבקר ובית שער... בחצר אחד ודר בחצר אחרת אינו אוסר עליהם אא"כ היה אוכל שם עכ"ל. נראה מדבריו שתפס הברייתא כפשטה דמקום דירה מהני גם לבית שער ואכסדרה ומרפסת. כלומר, שבמידה והאכסדרה משמשת גם לאכילה היא נחשבת מקום דירה.

ביחס לדין "תקנת השבים". ועל אף שאין בכך הכרח, מכיוון שלא נמצא ולו פרשן אחד שסייג את הדברים נראה שמקרה של סכך מקובע כלל לא מעורר ספק הלכתי.²⁹

שיטת התוספות

הדיון בנושא קביעות הסכך בראשונים ובפוסקים נסוב בעיקרו סביב שיטת התוספות. בדיון זה עסקו רבים,³⁰ נביא כאן את עיקרי הדברים.

הזכרנו לעיל את מחלוקת חכמים ורבי יהודה ביחס לסוכה שהיא גבוהה מעשרים אמה. אחד משלושת הטעמים לפסול שניתן בגמרא הוא טעמו של רבא:

ורבא אמר מהכא "בסוכות תשבו שבעת ימים" אמרה תורה כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי עד עשרים אמה אדם עושה דירתו דירת עראי למעלה מעשרים אמה אין אדם עושה דירתו דירת עראי אלא דירת קבע. א"ל אביי אלא מעתה עשה מחיצות של ברזל וסיכך על גבן הכי נמי דלא הוי סוכה?

א"ל הכי קאמינא לך עד כ' אמה דאדם עושה דירתו דירת עראי כי עביד ליה דירת קבע נמי נפיק למעלה מכ' אמה דאדם עושה דירתו דירת קבע כי עביד ליה דירת עראי נמי לא נפיק.

(ב, א)

על דברים אלו כותבים התוספות:

כי עביד ליה דירת קבע שפיר דמי. דאע"ג דיש לפרש קרא בדירה שאינה ראויה אלא לשבעה למעוטי קבע משמע ליה קרא דאתא לשיעורא לאורויי לך מדת גובהה כל' בסוכה שאפשר לעשות עראי.

(תוספות שם)

29 לימוד דומה עולה גם מדין חזקת שימוש במחיצת השותפים: "אמר רבינא האי כשורא דמטלתא... אי סוכה דמצוה היא עד שבעה יומין לא הוי חזקה בתר שבעה יומין הוי חזקה ואי חבירה בטינא לאלתר הוי חזקה." (בבא בתרא ו, א). אולם במקרה זה הרמ"ה (שם נט), המיוחס לרבנו גרשום (ד"ה האי כשורא דמטלתא) וראב"ד (ד"ה האי כשורא דמ[ט]ללתא) פירשו שהקורה רק מחזיקה את הסיכוך שעליה (הסבר זה מסתדר עם ההקשר הרחב בסוגיה).

30 בין השאר: הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה סוכה לה, טז), מקראי קודש לרב משה הררי (סוכות עמוד 329), הרב הרשקוביץ.

בשלב הראשון התוספות מבין שהלימוד של רבא הוא רק ביחס לשיעור גובה הסוכה ("משמע ליה קרא דאתא לשיעורא") כך שיתכן שאין כל דרישה לעראיות בסוכה, על ההבנה זו הוא מקשה:

וא"ת וכיון דלא חיישינן אלא שתהא ראויה לעשותה עראי ואע"פ שעושה אותה קבע א"כ אמאי אמר 'גשמים סימן קללה בחג' והלא יכול לקבוע הנסרים במסמרים שלא ירדו גשמים בסוכה?

וי"ל דנהי דלא חיישינן בדפנות אי עביד להו קבע מ"מ בסככה שעיקר הסוכה על שם הסכך לא מיתכשרה עד דעביד לה עראי. ומה"ט נמי ניחא לרבי זירא דדריש מדכתי' 'סוכה תהיה לצל' הא כתי' נמי 'מזרם וממטר' וניבעי נמי שלא ירדו גשמים לתוכה? אלא ודאי משום דבעינן סככה עראי וא"כ הוה ליה קבע.³¹

(שם)

כלומר, מכיוון ש"גשמים סימן קללה בחג" התוספות לומדים שאין אפשרות למנוע מהגשמים לחדור לסוכה ומסיק שאנו צריכים שיהיה סככה עראי. מתוך דברי התוספות מוכח שהפסול הוא מדאורייתא.³²

בתוספות ישנם שני תיאורים של המצבים שנאסרים "משום דבעינן עראי":

1. "לקבוע הנסרים במסמרים שלא ירדו גשמים בסוכה".
2. "וניבעי נמי שלא ירדו גשמים לתוכה? אלא ודאי משום דבעינן סככה עראי וא"כ הוה ליה קבע".

בשני המצבים משמעות ה"קבע" היא שלא ירדו גשמים בסוכה. אם כן, יש להסתפק האם התוספות התכוונו לאסור מדין קבע כל סכך קבוע, או שמא אסרו רק סכך המונע את חדירת הגשמים ובכך הופך את הסוכה לראויה למגורי קבע?

31 לעומת זאת מצינו גם מקורות שדורשים את סוף הפסוק "מזרם וממטר" וברור שלשיתם אין פסול בסוכה המגינה מהגשמים. בירושלמי (א, א) אחד הטעמים שמביאים לטעם המחלוקת ביחס למספר דפנות הסוכה הוא: "טעמא דר' שמעון וטעמון דרבנן מן הדין קרייא: 'וסוכה תהיה לצל יומם מחרב', הרי אחת. 'ולמחסה ולמסתור', הרי שתיים. 'מזרם וממטר' - רבנן עבדין מזרם וממטר אחת. ר' שמעון עבד מזרם וממטר שתיים". ואף בבבלי (ו, ב) מצאנו דרשה דומה: "רב מתנה אמר: טעמיה דרבי שמעון מהכא: 'וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר'".

32 "ואפילו תימצי לומר דאסור משום גזרת תקרה... מ"מ כיון דלא אסור אלא מדרבנן לא שייכא למימר שהגשמים סימן קללה", כלומר רק אם המניעה להגן מגשמים היא מדאורייתא שייך להגיד שהגשמים הם סימן קללה.

נראה שניתן להביא חיזוק לכך שהגדרת קבע נובעת ממצב של הגנה מגשמים מהתוספות ביומא שכתבו ביחס לחיוב מזווה בסוכה:

שאני סוכה דדירת עראי היא, דבקל יכול להיות שהוא יוצא ממנה, כגון אם הוא מצטער או ירדו גשמים.

(תוספות יומא י, א ד"ה וכי תימא)

מקור נוסף נמצא בתשובת רבנו תם:

מעשה וסיכך הרב רבי שמשון, גיסו של ר"ת, בנסרים שאין בהן ד', ועשה סוכה יפה מאד כעין כיפת חדרים, ותקוע במסמרות, ופסלה ר"ת משום דמצלת מן הגשמים. אבל אם השכיבן זה אצל זה, כשירה, דאין מצלת מן הגשמים.

(שו"ת בעלי התוספות סימן טו)

עולה מהדברים, שלמרות שהנסרים מחוברים במסמרים, ר"ת החמיר רק בגלל מניעת הגשמים. אמנם, זאת דעת ר"ת בלבד, בעוד רבנו שמשון גיסו (הוא רבנו שמשון מפלייזא, המכונה "רבנו שמשון הזקן") חלק עליו. אך מכיוון שדברי התוספות בסוכה מיוחסים לר"ש משאנץ³³ שהיה נכדו של רבנו שמשון הזקן, נראה שבין מצד סבו הר"ש משאנץ ובין מצד רבו - רבנו תם, היתה לו מסורת שסך נסרים מקובע כשר כשלעצמו.

ראיה נוספת ניתן להביא מלשונו של רבנו פרץ. דברי התוספות מובאים כמעט כלשונם בתוספות רבנו פרץ, אך בסוף דבריו רבנו פרץ כותב את מסקנת התוספות בלשון זו: "אבל בסך שהוא עיקר סוכה בעי' עראי ראוי לירד בו גשמים. ולכן צריך לנענע אותם נסרים שקורין לטשא מן המסמרות משום דדירת קבע הוא". נראה שרבנו פרץ מתייחס לקירוי קיים מלפני סוכות ואטום לגשמים ולצורך הכשרתו כסך לסוכה יש צורך להוציא את המסמרים שמונעים את חדירת הגשמים.³⁴

33 כך מבואר בדברי א.א. אורבך (בעלי התוספות עמ' 479), ובמבוא לתוספות הרא"ש בהוצאת מוסד הרב קוק, ע"י הרב יעקב דוד אילן.

34 הרב שלמה קסירר (לעיל, הערה 4) טוען שהקריטריון שקבעו תוספות, "גשמים יורדים לתוכה", איננו אלא אחד מן הסימנים לדירת קבע ולא הייתה כוונתם לתת הגדרה יחידה ובלעדית מהו קבע, לפיכך "קבע" מתייחס גם ליציבות של המבנה. לענ"ד דברי ר"ת לעיל מוכיחים אחרת ודוחק לומר שרק במקרה הדוגמה היחידה של בעלי התוספות היא מניעת גשמים על אף שאנו רואים משו"ת ר"ת שהיתה מציאות של חיבור הסך במסמרים. הרב קסירר מביא ראיה לשיטתו מההוא אמינא של אביי לפסול דפנות של ברזל משום שהן קבע. לטענתו, על אף שדברי אביי נדחו על ידי רבא לעניין דפנות, הרי לדעת ר"ת הם נשארו שרירים וקיימים לגבי סך.

אכן, הדיון שהתפתח בראשונים נסוב בעיקרו ביחס לסכך המגן מן הגשמים בלבד. חלקם זיהו במפורש את דין זה עם דברי התוספות ד"ה "כי עביד" (ב, א) אותם ראינו לעיל³⁵ או רק נמקו את הדין בעזרת הטעמים שהובאו בתוספות (במקרה זה בדרך כלל הדברים הובאו בשם ר"ת)³⁶ וחלקם הביאו את הדין בסתם ללא הקשר לתוספות.³⁷

שיטת האוסרים

דברי האגודה

עד כה, ראינו שלכאורה אין שום בעיה בסוכה קבועה במסמרים, וכל הבעיה היא מניעת כניסת הגשמים. אולם, האגודה כתב:

**כי עביד לה דירת קבע שפיר דמי פירשו התוספות דסבר בעי עראי שלא יכסה
בנסרים נטועים במסמרים.**

(האגודה סוכה תחילת פ"א)

מדברי האגודה נראה שלשיטת התוספות הקיבוע במסמרים כשלעצמו פוסל את הסכך. דברי האגודה הובאו במג"א (תרכו, ג ד"ה אינם גבוהים י) ובאליה רבה (תרכט, טו), ולשון דומה בערוך השולחן (תרכט, לב) ובמשנה ברורה (שער הציון תרלג, ו).

אך ייתכן שאין הכרח בדבר: תפקידה של ההוא אמינא של אביי היה להבין את גבולות דברי רבא. כאשר רבא השיב שדבריו הם הערכה לגובה הסוכה ללא דרישה ממשית לחוזק, אין מקום יותר לדברי אביי. תוספות מבררים האם דחיית דין העראי בתשובתו של רבא (המתייחס לחוזק) דוחה את כל דין עראי בסוכה, ודוחים סברה זו מתוך לימודם שאסור שהסכך יגן מהגשמים כך שעדיין נשאר דין עראי (מצד חוסר הגנה מגשמים) בסכך. נראה שאין הכרח שדברי התוספות כוללים גם את ההוא אמינא הדחוייה של אביי לגבי הסכך. 35 ב"ח (תרלא), סמ"ק (צג, נה) ערוך לנר (ב, א), מהר"ם מלובלין (שם), מחצית השקל (תרמ, ט).

36 ראבי"ה (סי' תריא), הגהות מימוניות (ה, ט, ט, טז) (תרלה, ב) שכתב שר"ת "לא אסרו מדרבנן באין מטר יורד אלא כשיש לו דמיון לבית" (ומובן מכך שדמיון לבית לא פוסל כשלעצמו), האור זורע (רפה), מהר"ח אור זורע (קצד) שאף דוחה את סברת ר"ת.

37 הרא"ש והמרדכי (ח) שהציגו את שיטת ר"ת כחולק על שיטת רש"י, הלבוש (תרלא, ג) פסק שמניעת גשמים פוסלת את הסוכה אך קיבוע במסמרים מותר לכתחילה. הטור הציג את שיטתו של ר"ת (או"ח תרלא) וציין ש"וא"א ז"ל לא הביא דבריו בפסקיו". השולחן ערוך השמיט את שיטת ר"ת ושו"ע הרב פסק את דברי ר"ת להלכה (תרכו, א, תרכט, לב).

הרב רפאל סדין (פני השולחן תרלא, ד, ד) הרב אליהו וייספיש (ספר הסוכה השלם, מילואים לפרק ט', אות ד'), הרב ינון בר כוכבא (ירחון האוצר, מ"ה, קע"ח) והרב הרשקוביץ מציעים שהמקור לדברי הפוסקים הוא התוספות, זאת למרות שכפי שראינו פשט התוספות שפסול הסך מטעם קבע הוא דווקא כשמציל מן הגשמים. ניתן אולי ליישב, שגם האגודה (והפוסקים אחריו) אסר רק בכיסוי המונע את חדירת הגשמים, אף שלא הזכיר זאת. הסיבה היא שהדרך בזמנם למנוע חדירת גשמים היא באמצעות קיבוע במסמרים. בהסבר זה יש אכן חידוש המנוגד לדברים העולים במבט ראשון, יש לזכור שגם בתוספות יש לשון דומה: "והלא יכול לקבוע הנסרים במסמרים שלא ירדו גשמים בסוכה", ושם הוכחנו שהאיסור הוא במניעת חדירת הגשמים בלבד.³⁸

להלן נראה שהסבר זה מתרץ מספר סתירות משמעותיות בדברי כל הפוסקים שפסקו בדברי האגודה³⁹ ולפחות בדעת ערוך השולחן הוא מוכרח.

המגן אברהם

השולחן ערוך דן במקרה של הלן בסוכה תחת נקליטי המיטה:

העצים היוצאים מארבע ראשי המטה אסור לפרוס עליהן סדין ולישן תחתיו אפילו אם אינם גבוהים עשרה.

(שו"ע תרכז, ג)

על כך כתב המג"א:

אינם גבוהים י. משום דקביעי טפי מכילה... באגודה ריש סוכה כ' בשם התוס' שלא יכסה בנסרים קבועים במסמרים אפי' פחות מד' מפני שהם דירת קבע עכ"ל.⁴⁰

(מג"א תרכז, א)

38 יתכן אף שלשון האגודה "יכסה בנסרים" משמעותה כיסוי מלא ללא רווחים, לשון זאת ייחודית ובר"כ הוא נוקט בלשון הדין במשנה או בלשון "סינוך".

39 אף האגודה מביא את דברי ר"ת ביחס לדין סוכת רקב"ש: "ת"ר... סוכה מכל מקום כשירה והוא שעשויה לצל... ור"ת מפרש שלא תהא מגינה מפני הגשמים דאם כן אמאי גשמים סימן קללה בחג? ואמאי פטור משתסרח המקפה?". נראה שהאגודה חיבר את הטעמים של התוספות לתשובת ר"ת בשו"ת בעלי התוספות ושם נראה שסך מנסרים מקובעים כאשר הם לא מגינים מהגשמים כשר (כדברי מחצית השקל בהערה הבאה). במידה והוא מזהה בין הדינים אז זהו חיזוק לכך שחיזוק במסמרים משמעו מניעת גשמים. אולם, ייתכן גם שהוא מקבל את דברי ר"ת רק לגבי סך המגן מהגשמים ולא להיתר סך מקובע (למרות שר"ת עצמו מתיר).

40 מחצית השקל (תרמ, ט) חולק על דברי המג"א מכוח תשובות בעלי התוספות שראינו: "ודע דלפי מ"ש מ"א לולי דמסתפינא לו' דבר חדש הייתי אומר אע"ג שכתב מ"א בסי' תרכ"ז ס"ק

אך להבנה שהמג"א סובר שמסמרים פוסלים את הסכך משום דירת קבע ישנם מספר קשיים:

נקודה ראשונה שיש לעמוד עליה, היא שהמג"א (תרכט, יא) מביא את דברי תרומת הדשן (פט) אותם ראינו לעיל ביחס לקורות הבית שמחוברים לכותל. כפי שציינו לעיל, דין זה סותר את דברי האגודה.⁴¹

שנית, המג"א חולק על דעת הב"ח, הסובר שיש לבוד לחומרא, כלומר שנסרים סמוכים נחשבים כמחוברים מדין לבוד גם להחמיר. בדבריו, המג"א טוען שנסרים הקבועים במסמרים לא מצטרפים מדין לבוד להיחשב כנסר הרחב מארבעה טפחים. הוכחה לכך הוא מביא מדין "תקרה שאין עליה מעזיבה" שבה אחד הפתרונות הוא ליטול אחד מבין כל שני נסרים:

וכ"מ סי' תרל"א ס"ט דכשנוטל א' מבנתים אף על פי ששאר הנסרים קבועים אין מצטרפין אפי' לרמב"ם ע"ש.

(מג"א תרלא, ו)

וממשיך המג"א:

ואי לאו תולמה"ע [תעשה ולא מן העשוי - א.ג.] לא הוי צריך להסיר המסמרים כלל א"כ ש"מ דאין מצטרפין וכ"כ מהרי"ל.

(שם)

ב' בשם אגודה שכתב בשם התוס' שלא יכסה בנסרים קבועים במסמרים... אולם בהגהות מיימוניות פ"ה מהל' סכה כ' וז"ל מעשה שסיכך ה"ר שמעון גיסו של ר"ת בנסרים שאין בהם ד' טפחים ועשה סכה יפה מאוד כעין כיפה ותקועה במסמרים ופסלה ר"ת משום דמצלת מן הגשמים. אבל השכיבן זה אצל זה כשרה דאינה מצלת מפני הגשמים עכ"ל. הרי דהר"ש הכשירה וגם ר"ת שפסלה לא מפני המסמרים אלא מפני שמגין מפני הגשמים ובזה מבואר המחלוקת כשהסכך עשויה עד שמגין מן הגשמים ר"ס תרל"א. ולכמה דעות היא כשרה".

41 הפרי מגדים התייחס לשאלה זו (אשל אברהם, שם): "מה שכתב באגודה, עיין תוספות סוכה ב' [ע"א] ד"ה כי גשמים כו', ועיין סימן תרל"א במ"א [ס"ק] ב"ב בסימן תרל"א שאליו הפרי מגדים מפנה המג"א כותב: "ולבוש פוסל כשאין המטר יכול לירד בה וכ"פ הב"ח". כלומר לשיטת המג"א הבעיה בקיבוע במסמרים היא מניעת גשמים. וממשיך הפרי מגדים: "ותלוש ולסוף חברו כשר, כמו שכתב בתרומת הדשן [סימן פט]". כלומר מדברי תרומת הדשן מוכח שאין בעיה עצמית עם נסרים מחוברים. "וכולוהו י"ל דהכין הלכתא, ותליא בפלוגתא לרבי יהודה סוכה קבע בעינן היינו סכך נמי, ולרבנן עראי סכך בעינן" כלומר השיטה שהסכך יכול להגן מגשמים היא שיטת רבי יהודה שסוכת קבע בעינן וחכמים פוסלים לפי שיטת סוכה דירת עראי בעינן.

ובאר מחצית השקל את דברי המג"א (וכן הוא בדרישה תרכו, ב):

ואי לאו תולמ"הע: זה ראייה אחרת. דמשמע אם מניחו תחלה לשם סכה וקבעו במסמרים, דליכא משום תולמ"הע, כשר אם אין רחבים ד"ט.

(מחצית השקל תרכו, ד)

כלומר במידה והתקרה הייתה נבנית לשם סוכה היא היתה יכולה להישאר כמו שהיא עם המסמרים ולמרות זאת הנסרים לא היו נחשבים רחבים מארבעה טפחים מדין לבוד.⁴²

לבסוף, יש לשים לב שהמג"א בחר להביא את דברי האגודה בסימן העוסק בדין קינופות ולא דן כלל בסך הסוכה, זאת למרות שיש סימן העוסק במציאות של סך המחובר במסמרים (תרל"א).⁴³

לענ"ד מטרת דברי המג"א היא להסביר מדוע קינופות המיטה המחוברים היטב הופכים את אוהל המיטה לאהל קבע. זאת בהקבלה לכך שלשיטת האגודה קביעת מסמרים בנסרי הסך הופכת אותם לקבע. שהרי, כל ההבדל בין קינופות לבין כילה (שלא נחשבת אוהל) הוא החוזק של חיבור העמודים. לפי הסבר זה יתכן שהמג"א ציטט את דברי האגודה לצורך הסבר דין קינופות אך דעתו היא כפי שכתב בסימן תרכו: "ואי לאו תולמה"ע לא הוי צריך להסיר המסמרים כלל".

42 אמנם, ניתן גם להבין ש"לא הוי צריך להסיר המסמרים" מתייחס רק להסרת המסמרים מהנסרים שנשארו לאחר הסרת "אחת מבינתיים" ובכל זאת הם לא מצטרפים לנסר רחב מארבעה טפחים. אך לענ"ד נראה יותר שהלשון "ואי לאו תולמ"ה" משמעותה הצגה של מקרה היפותטי ללא בעיית תולמ"ה וכן הלשון "לא הוי צריך להסיר המסמרים כלל" משמעותה שגם את הסרת המסמרים שהוא ביצע לצורך נטילת אחד מבינתיים לא היה צריך אלמלא דין תולמ"ה.

43 אף הבכורי יעקב כותב (תרלז, ד): "המג"א הביא כאן בשם אגודה שלא יחסו בנסרים קבועים במסמרים אפילו פחות מד' ולא ידעתי איך שייך זה לכאן". אולם, הוא מתרץ בדרך שונה: "ולכן נ"ל שטעות המעתיק יש כאן ודבר זה שייך על ס' הקדום שהביא שם שו"ת הרשב"א הבאתיו (שם ס"ק ח') שאם יש לכסות בנסרים קבועים במסמרים תלוי במנהג וע"ז הביא אגודה שאסור". יש לציין שנראה שהבכורי יעקב מתיר סך נסרים מקובע שכן ביחס ל"נסרים הראויין למדרס כגון שעוביין טפח ובאין מספסל שנטלו רגליו או חקק בהם בית מושב" שפסולין מן התורה מכיוון שהם מקבלים טומאה, הוא כותב (תרכט, לב) "אבל אם קבעם במסמרים ובנה עליהם ג"ב מן הצד או מן התורה ודאי כשרים אבל אי כשרים מדרבנן יש להסתפק...". כמו כן הוא פוסק (תרכט, כד) כתרומת הדשן ביחס לתלוש ואחר חיברו.

האליה רבה

הלבוש התיר במספר מקומות במפורש חיבור במסמרים (תרכו, ג; תרכט, ח; תרלא, ט). על אף שהאליה רבה הוא פרשן של ספר הלבוש, הוא לא נמנע מלצטט (תרכט, טו) את דברי האגודה ללא כל הסבר לסתירה שבדברים, ונראה שגם בשיטתו יש לומר כדברנו. הסברנו, לפיו גם לשיטת האליה רבה הקיבוע נאסר רק כאשר הנסרים מגינים מהגשמים מתחזק לאור דברי הלבוש (תרלא, ג): "אבל אם היא מעובה כמין בית ממש עד שאין המטר יכול לירד לתוכה פסולה, שאין זה שם סוכה עליה אלא כבית מקורה. ויש מכשירין ויש להחמיר". כך פסק גם האליה רבה עצמו (תרלא, ד).

ערוך השולחן

ערוך השולחן כותב בהקשר למנהג לא לסכך אף בנסרים ברוחב פחות מארבעה טפחים:

אמנם במקום שאי אפשר, שאין להשיג במה לסכך - בהכרח לסכך בנסרים פחות מרוחב ארבע. אך לא יקבע אותם במסמורות, דבכי האי גוונא בית גמור הוא ופסול מן התורה (עיי' מגן אברהם סעיף קטן כב, ואליהו רבה סעיף קטן טו בשם אגודה, שפסק כמו שכתבת').

(ערוך השולחן תרכט, לב)

על הבנת דברי ערוך השולחן כפשוטם, שהקיבוע במסמרים כשלעצמו פוסל, ישנם מספר קשיים מדבריו במקומות אחרים:

א. העמדה בדבר המקבל טומאה:

ויש מי שחושש לבלי להעמיד בדבר המקבל טומאה, ולכן נמנעים מלקבוע מסמורות בסכך הסוכה, ונכון הוא. ומכל מקום בדיעבד אין זה פסול, מפני דרוב רבותינו לא חשו לטעם מעמיד בדבר המקבל טומאה. וכן הוא בירושלמי.

(ערוך השולחן תרל, לו)

ניתן לראות כי לשיטתו החשש בקיבוע במסמרים הוא מדרבנן בלבד (מצד מעמיד בדבר המקבל טומאה) ובדיעבד אין לחוש.

ב. לגבי פקפוק נסרים, כותב ערוך השולחן:

ואמרו שם במשנה וגמרא (טו, ב) דבית המקורה בנסרים שאין עליהם מעזיבה... ועכשיו רוצה להכשירן לשם סוכה... התירו חכמים באחד משני דרכים, והיינו: או שיסיר מהם כל המסמרים, ויגביה כל נסר ונסר, ויניחן לשם מצות סוכה. או שיטול נסר אחד מבין נסרים אלו, והיינו נסר מבין שני נסרים בכל הסוכה, ויתן

סך כשר במקומה, ותהיה כולה כשרה מהטעם שיתבאר... וכן אם נוטל אחת מבין שתים, ומסך שם בסך כשר - פשיטא שהיא עשייה חדשה. וכיון דעביד מעשה בכל נסר שבין שני נסרים - הוה כאלו עשה מעשה בכל המשך הסוכה (ב"ח). וזהו לשיטת הרא"ש, והטור, והשולחן ערוך סעיף ט.

(ערוך השולחן תרלא, יג-טו)

ערוך השולחן מדבר על תקרה שהנסרים שלה מחוברים במסמרים, וכאשר הוא בא להכשירה מצד תולמ"ה הוא עושה זאת באמצעות נטילת נסר אחד מבין שניים, כאשר מעשה זה מכשיר גם את שאר הנסרים שנשארים מחוברים במסמרים⁴⁴ והם משמשים כחלק מסך כשר.

ג. ערוך השולחן (תרכט, כה) פוסק להלכה את דברי תרומת הדשן: "ותלוש ולבסוף חיברו - כשר לסך (בית יוסף וב"ח, סוף סימן תרכו בשם תרומת הדשן)".

נוסף לכל זאת, הטענה שברור כי סיכוך בנסרים גם מגן מגשמים נאמרת במפורש על ידו בדין סך המגן מן הגשמים. ערוך השולחן טוען שהרא"ש חולק על ר"ת ומתיר גם סך שמגן בפני הגשמים. את שיטת ר"ת הוא מסביר לפי הנימוקים של התוספות בתחילת המסכת:

וכתב הטור שרבנו תם פסק שאם אין המטר יכול לירד לתוכה - פסולה. והרא"ש לא הביא זה, עיין שם. וטעמו של רבנו תם הוא מדאמרינן ריש תענית שהגשמים סימן קללה בחג. וכן אמרו שיוצא מסוכה בירידת גשמים. ואם מותר לסך באופן שלא ירדו גשמים - אין זה סימן קללה, ולא יוצא מן הסוכה.

(ערוך השולחן תרלא, ו)

לאחר מכן הוא מסביר מדוע הרא"ש לא מקבל את דברי ר"ת:

וטעמו של הרא"ש נראה לי דהא תנן: מסכנין בנסרים הפחותים מארבעה טפחים. ופשיטא כשנסך בהם לא ירדו הגשמים! ואין לומר שירחיק משהו נסר מנסר,

44 לא ניתן לפרש שאמנם בעיית תולמ"ה נתקנה בכל הקרשים אך ערוך השולחן מסתמך רק על הפסל שהונח בין הקרשים כסך כשר. ראשית, מפני שהוא לא ציין שצריך להעדיף (כמו בדין סיככה בשיפודין). שנית, כי בהמשך דבריו הוא חולק על רש"י שלא מכשיר את כל הנסרים: "אמנם מרש"י (טו, א ד"ה רבי מאיר) מתבאר דלאו כל משך הסוכה מתכשר על ידי זה, אלא אותם שבין הנסרים, והנסרים בפסולם עומדים, עיין שם. ואי קשיא: הא עדיין יש גזירת תקרה, אחרי שהם רחבים ארבעה? אמנם בכי האי גוונא לא גזרו, דכיון דחזינן להאי גברא דבקי בתעשה ולא מן העשוי, ועושה תקון להכשרה".

מנלן לומר כן? אלא וודאי דרובי הסככים הם מדברים שהגשמים יורדים דרך הסכך, וכדכתיב בנחמיה: "צאו ההר והביאו עלי זית" וגו', וכסככים שלנו. ועל כאלו שנינו שהוא סימן קללה, ויוצא מן הסוכה. אבל אם אחד מסכך בדבר הכשר לסיכוך, ואין הגשמים יורדים - כשרה.

(שם)

נמצאנו למדים שפשוט לערוך השולחן שסיכוך בנסרים משמעותו שסיכוך זה הוא אטום לגשמים. נוסף על כך, ערוך השולחן דוחה את סברת ר"ת שהיא גם סברת התוספות בריש סוכה.

לאור כל זאת נראה פשוט שדברי ערוך השולחן מתייחסים לסיכוך בנסרים ללא מרווח ביניהם באופן שמגן מן הגשמים, ואין בכך בלבד בכדי לפוסלה. אולם, כאשר גם מקבעים את הנסרים במסמרים, הרי שמבנה הסכך זהה לתקרת בית רגילה ו"בכי האי גוונא בית גמור הוא" (לא נאמר "כמין בית הוא" אלא שזה ממש בית גמור, ודחוק לומר כך במידה והסכך לא היה מגן מן הגשמים), ולא ניתן לומר שהמסמרים בלבד גורמים לכך מפני הראיות שהובאו.

משנה ברורה

בסימן תרל"ג, הדין בסוכה שהיא גבוהה למעלה מכ' אמה, מובא בשער הציון:

וכתבו התוספות והר"ן⁴⁵ דכ"ז בדפנות אבל בסכך שעיקר הסוכה על שם הסכך לא מתכשרה מן התורה עד דעביד לה עראי דהיינו שלא יקבע הנסרין של הסכך במסמרים.

(שער הציון תרלג, ו)

אולם, בדין "מפקפק או נוטל אחת מבינתיים" שאותו מבינים השו"ע והמשנה ברורה באופן שהנסרים מקובעים במסמרים, כותב המשנה ברורה:

ודע דבזה שלא היו הנסרים שבתקרה רחבין ד"ט ונטל מביין כל שני נסרים נסר אחד ונתן סכך כשר במקומו לכו"ע מותר לישב אפילו תחת הנסרים דכיון שעשה מעשה מיתכשר גם שם.

(משנה ברורה תרלא, כו)

45 לא מצאתי מקור דברי הר"ן (וכן כתב גם הרב משה הררי).

כלומר לאחר שנפתרה בעיית תולמ"ה המשנה ברורה רואה בנסרים המקובעים במסמרים סך כשר,⁴⁶ ובביאור הלכה הוסיף: "ופה א"צ להעדיף סך הכשר על הפסול כמו בסעיף הקודם דגם הסך הפסול נתכשר ע"י המעשה שנטל אחת מבינתיים". בנוסף לזאת המשנה ברורה (תרכט, לו) פוסק להלכה את דברי תרומת הדשן "תלוש ולבסוף חברו כשר".

סיכום

ישנם קשיים רבים להבין את דברי הפוסקים "שלא יכסה בנסרים נטועים במסמרים" כפשוטם - שהחיבור במסמרים כשלעצמו גורם לפסול הסך.⁴⁷ מכיוון שהקשיים הם בדברי כל הפוסקים מובן שהם לא מקריים וראוי לחפש הסבר כולל.

הסברנו את הדברים, שבתקופתם סתם סיכון בנסרים היה סיכון מלא ללא רווחים וחיבור המסמרים היה הדרך למניעת חדירת גשמים. הסבר זה עולה מדברי בעלי התוספות, מפורש בדברי ערוך השולחן (שם אפילו הנסרים לבדם מונעים גשמים) ומתיישב עם לשון האגודה "יכסה בנסרים" (לא "יסך בנסרים"), ונראה שאף הפרי מגדים פרש כך את דעת המג"א (הערה 41).

ספרות השו"ת

מצאנו במספר מקומות בספרות השו"ת התייחסות לנושא זה.

בשו"ת האלף לך שלמה (אוח שסו; לר' שלמה קלוגר) נשאל "על מה ששמע מדברי המג"א וכן הביא הב"י שמותר לקבוע הסך במסמרים והק' מתוס' פ"ק דסוכה דכתבו דבסך בעינן עראי ממש" (כלומר פשוט לשואל ולנשאל שהמג"א מתיר לקבוע

46 בדומה לכך ביחס לדברי השו"ע (תרכו, ג): "העושה סוכה למטה בבית, תחת הגג שהסירו הרעפים, אף על פי שנשארו עדיין העצים הדקים שהרעפים מונחים עליהם, כשרה". כותב המשנה ברורה: (שם, יז) "כשרה - ואפילו לישב תחת העצים עצמן אע"פ שהם סך פסול שהרי לא נקבעו בגג לשם צל אלא כדי לתת עליהם הרעפים מ"מ כיון שעשה מעשה והסיר הרעפים לשם עשיית סוכה לצל הרי זה כאלו עשה מעשה בגוף העצים והתקינם לשם סוכה ונתכשרו", כלומר גם כאן מצינו עצים מקובעים שכשרים לסך. אך כאן אין אנו יודעים מהי צורת הקיבוע.

47 בנוסף קצת קשה שכל אותם פוסקים הביאו את דברי האגודה ללא איזכור שאר השיטות (הלבוש לדוגמה כתב מפורשות מספר פעמים שניתן לקבע במסמרים לכתחילה) ונראה שקשה ביחוד ביחס לשער הציון. אך אם אכן מפרשים שמדובר רק כאשר הקיבוע מונע גשמים הרי שאין בדבר חידוש גדול.

במסמרים!) והשיב: "רק כונת התוס' היכא דהוי תרתי דמטר א"י לירד גם הוי קבוע במסמרים זה הוי קבע".

האבני נזר (תעב, יט) מסיק מדברי התוספות בריש סוכה שסכך המגן מהגשמים פסול ומזהה שיטה זו עם דברי הלבוש (תרלא, ט) שכאמור התיר קיבוע במסמרים. בנוסף נשאל (תעד) על "סוכות העומדים משנה לשנה איך יהיו כשרים דבשעה שמניח סכך מקנים הנארגים דעתו שישאר אחר החג לדירה ודומה לעושה הסוכה לצל ולדירה דפסולה". והשיב: "התינוח שהם גרים בסוכה כמו שהיא עכשיו. אך שמעתי שזה אינו כי הנשארים כמו שהם עכשיו אין דרים בהם כל השנה. רק תשמישים קלים עושים שם ודומה לסוכת היוצרים החיצונה".

בדעת המהרי"ל דן הרב הרשקוביץ וטוען בשיטתו שלא חשש לקיבוע במסמרים. **שבט הלוי** דן בשאלת קביעת הנסרים במסמרים, בין השאר באפשרויות השונות בהבנת דברי המג"א, ולבסוף מסכם:

ומכל מקום אין אנו צריכים לזה כי דברי התרומת הדשן סימן פ"ט ברורים בהוראתו להקל אפילו בנסרים, והיינו דתה"ד אזיל לטעמי' שבסי' צ"א להקל במעמיד מקבל טומאה, וגם מצד תלוש ולבסוף חברו אין חשש, ונשאר רק החשש מכח קביעות הסכך, ודעתו להקל גם בזה והיינו כמו שהבינו ב' גאוני עולם הגאון מהרש"ק והגאון בית יצחק שם, וכיוון דתלתא גדולי הפוסקים הב"י והב"ח ומג"א הביאו דברי תרומת הדשן אין להרהר בזה, ואמנם אין ההיתר לדידן במסמרים כיון דחוששים לכתחילה על דין מעמיד במק"ט.

(שבט הלוי או"ח צג)

רבי עקיבא איגר (שו"ת רבי עקיבא איגר החדשות, ד, סז) דן ב"סכך שמונח תחת הגג במשך כל השנה", מסיק שהסרת רעפי הגג מספיקה כדי להכשירו ומוסיף ש"ואעפ"כ לדעתי טוב לתלוש המסמרים לצאת ידי המחלוקת הפוסקים במעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה".

מהתשובה עולה שהסכך הנידון הוא תקרת קרשים מחוברת במסמרים הממוקמת בנפרד מתחת לגג הרעפים, כלומר השאלה למעשה עוסקת במבנה זהה לפרגולה ולא עולה כל חשש מצד קביעות המבנה.

בשו"ת קנה בשם⁴⁸ נמצא דיון מקיף, הכולל מספר נושאים שנידונו במאמר, ביחס ל"סוכת אנטוורפן" - סוכה שהסך שלה מגן מהגשמים אך בנוי באופן עראי. בדבריו הוא דוחה את הטענה שכל הבעיה במניעת גשמים היא משום קבע ולכן במקרה זה מכיוון שהסך לא מקובע הוא יהיה כשר. יסוד סברתו הוא שאין דין של קבע בסך בפני עצמו:

נלע"ד דכל עיקר טענה זו, לחלק בעצם עשיית הסך בין אי עביד לה עראי, או דעביד לה קבע, מיסודו הוא מופרך, שהרי לא מצאנו בזה שום הגדרה לא בש"ס ולא בפוסקים, שיהיה איזה נפקא מינה לדינא בחזקו ואיכותו ומהותו של הסך, עד כמה הו"ל עדיין בגדר עראי וכשרה, ואימתי הו"ל קבע, ואין לנו פסולי סך אלא מה שמבואר בש"ס ופוסקים אי פסולי דאורייתא, אי פסולי דרבנן, אבל בעצם עשיית הסך לא מצאנו בזה שום הגדרה בחזקו ואיכותו ומהותו באיזה אופן הוא נעשה כל זמן דליכא חשש פסול בגוף הסך, או חשש העמדה בדבר המקבל טומאה, ואם נעשה באופן הכשר אפילו אי עביד לה בחזק רב שיחזיק מעמד אפילו ימים רבים לית לן בה.

(קנה בשם ב, כז)

את שיטת הרב אלישיב הצגנו בהערה 4 כאוסרת על פי הנכתב בספר שבות יצחק, (ט, ה) והובא גם ב"ספר הסוכה" פרק מ"ו. אך בתשובה שאותה הוא פותח בהתנצלות: "לא יכולתי לצערי לעמוד על כוונתו גם לאחר שטרח מר לצייר במכתבו את תכנית הסוכה... ולכן אני משיב באופן כללי", הרב כותב:

אם הקנים מדובקים בדבק (כשאינן בו פסול של כלי) או קבועים במסמרים, שם מן הדין לדעת רוב הפוסקים הסוכה כשרה, אלא שהחמירו מטעם מעמיד, אבל אם הקנים היו מחזיקים מעמד גם בלא המסמרים, אז לא נפסל על ידי המסמרים וראיה לזה מהא דתקרה שאין עליה מעזיבה, די במה שיסיר כל המסמרים לשם עשיית סוכה או שיטול מבין שני נסרים אחד ויתן סך כשר במקומו וכולה כשרה, דמשמע דבאופן השני שאר הנסרים נשארים במקומם קבועים במסמרים, וצריך לומר דמיירי דהנסרים היו מונחים שפיר גם בלא המסמרים, שוב ראיתי בב"ח סימן תרכ"ט שכתב כן.

(קובץ תשובות הרב אלישיב ה, קיד)

כמו כן בתשובה ביחס לסוכת אנטוורפן (שם א, סא) הוא מתיר וטוען "פשוט וברור הוא שכל הפסול לר"ת הוא מפני שעי"כ היא נעשית כדירת קבע הואיל והיא מסוככת לגמרי" וכן: "בנ"ד דאיכא רווחים טובא ורואים בלילה הרקיע והכוכבים הרי שאין לה שום דמיון לבית דירה" (שם). כלומר במידה ואין דמיון לבית דירה ("דאיכא רווחים טובא") ניתן להתיר גם כאשר ישנה הגנה מגשמים (הסכך מאורגן בשתי שכבות עם מרווחים ביניהם אך עדיין מגן מגשמים) ולענ"ד קל וחומר כאשר מקובע במסמרים.

ואיני יודע מהו היחס הנכון בין המקורות השונים.

בנוסף מצינו בשו"ת שביילי דוד⁴⁹ שהתיר לכתחילה ובשו"ת בנין שלמה⁵⁰ ושו"ת אבני צדק⁵¹ שלכאורה אסרו.

מסקנה להלכה

ניכר שהן במקורות חז"ל והן בראשונים השאלה של חוזק הסכך כלל לא עולה. גם כאשר דנים במקרה של סכך הבנוי מנסרים המקובעים במסמרים הוא נידון מצד תולמ"ה (שו"ע תרלא, ט), דין מחובר (תרומת הדשן פט, אשר צוטט באופן נרחב בפוסקים) או מצד דין מעמידו בדבר המקבל טומאה (ב"ח תרכט, ז) אך לא מצד החוזק.

49 שו"ת שביילי דוד לרבי דוד יהודה לייב זילברשטיין (1884 - 1820). בתשובתו (תרכה, ב) - עולה שמותר לכתחילה לקבע במסמרים וכל הדיון ביחס לכך שייך רק במידה והסכך גם מגן מהגשמים. בנוסף לכך, בסימן תרכו (ט, ד) הוא מסביר את דברי המג"א בסימן תרכו כמתיר סינוך במסמרים (ככל הנראה אף כאשר הסכך מגן מגשמים) וכחולק על ר"ת.

50 שו"ת בנין שלמה לרב שלמה הכהן מווילנה (1828-1905). בתשובתו (מד) הוא טוען כי יש דין עראי בסכך ולפי התוספות קיבוע במסמרים פוסל מדאורייתא. אולם, משמע מדבריו שהוא מבין שקיבוע במסמרים הוא באופן שמגן מן הגשמים: "ודע דמדברי התוס' יש להוציא כמה דינים, דאם קובע הסכך במסמרים יש בהם ב' אסורים, אחד גזירת תקרה מדרבנן, וגם איסור תורה דמקרי קבע. וראיה מהא דגשמים בחג סימן קללה, דאם קבוע כ"כ שאין יכול לכנס גשמים הוי קבע". ומובן שההוכחה תקפה רק עם ההנחה שקיבוע במסמרים מגן מן הגשמים.

51 שו"ת אבני צדק לרבי יקותיאל יהודה טייטלבוים, אב בית דין ב'סיגט' (1808-1883). בתשובתו (או"ח פב) נראה שנוקט להלכה כמג"א (תרכז, ב) המביא את דברי האגודה שחיבור במסמרים פוסל הסכך מדאורייתא על פי דברי התוספות ד"ה "כי עביד" (ב, א), אך בהמשך הוא מבין את דברי התוספות ש"כשאין גשם יורד לסוכה פסולה מדאורייתא". ניתן להבין שהוא למד שתי דינים עצמאיים מהתוספות, או שמכיוון שהמקרה שאליו הוא מתייחס הוא של סכך נסרים מקובע ומצל מן הגשמים, ייתכן שאף את דברי המג"א הוא מבין שהפסול הוא דווקא כאשר החיבור במסמרים מגן מן הגשמים.

במידה ומפרשים את דברי האגודה כפי שפירשנו, כך שהם מתיחסים לסך המגן מהגשמים (בעקבות הבנת דברי התוספות, הבנת המציאות של ימיהם, והקושיות במידה ולא מפרשים כן), אז לכאורה לא מצינו כל דעה שסוברת שיש בעיה הלכתית בסך מקובע, כך שמצד שאלת קביעות המבנה דין הפרגולה הוא כסוכה ישנה. יש להזכיר כי למעשה אין מדובר בחידוש הלכתי, שכן כך פירש כבר הפרי מגדים את דברי המג"א (הערה 41), וכך טען ערוך השולחן (תרלא, ו) כדבר פשוט.

הרב משה הררי מביא שאלה ששאל את הרב אברהם יצחק אולמן:

ואגב נביא כאן את מה ששאלתי את הגרא"י אולמן שליט"א גבי דברי הפמ"ג שהביא המ"ב (סס"י תרל"א), שכ"מ שיש פלוגתא דרבוותא בסוכה, אם הוא בדאו' אזלינן לחומרא, ואי לית ליה סוכה אחרייתא אוכל שם בלי ברכה. ואי בדרבנן וכו'. עכ"ד. ושאלתי האם כל מקום בהלכות סוכה צריך לנהוג כך. שהרי מצאנו שאף המ"ב עצמו לעיתים פוסק לקולא בדיני סוכה בדברים שהם דאו'. והסביר לי הגרא"א שהכוונה שכך יש לנהוג רק כשהפוסק מסופק בדין, שאז ינהג ככלל הזה של הפמ"ג. ושאלתי האין הדבר תלוי אם אותו רב הינו פוסק או מכריע. שאם הוא פוסק יכול הוא לפסוק נגד כלל זה, ואם הוא מכריע אז ילך בתר כלל זה. וענה הגרא"א שליט"א שאין הדבר כך. אלא כפי שאמרנו. ועוד שאלתי, האם דברי הפמ"ג אמורים רק כשיש מחלו' שקולה בין הפוס' גבי דבר מסוים, או אף כשאין המחלוקת שקולה. וענה הגרא"א שאין הדבר תלוי אם המחלו' שקולה או לאו, אלא רק כפי שאמרנו, שאם הפוסק מסתפק בדין אז שילך לפי הכלל של הפמ"ג, ואם לאו - רשאי להכריע לפי שיקול דעתו. עכת"ד.

(מקראי קודש סוכות עמ' 346)

לסיום נוסיף שבמידה ואכן נראה להתיר נראה שהשארית המצב בספק רק משום החשש להכריע עלול לגרור מחיר שראוי לשקול: יתכן אמנם שבעל הפרגולה יפרק את חיבור הנסרים כדי להסתלק מן הספק, אך במידה והוא יבחר לבנות את סוכתו במקום שונה סביר שזה יבוא על חשבון ההידור בדין 'תשבו כעין תדורו'. מצד שני, במידה והוא אכן יבחר להישאר בפרגולה, מדברי חז"ל ש'אין שמחה כהתרת הספיקות' ניתן להבין שבהישארות בספק ישנו חשש לפגיעה במצוות החג שהיא השמחה.⁵²

52 נקודה נוספת שלא נידונה עד כה במאמר היא גזרת תקרה. בסוגית 'תקרה שאין עליה מעזיבה' מספר פרשנים (רמב"ן טו, א ד"ה שמעתה דהכשרת תקרת נסרים), ריטב"א (טו, א ד"ה תקרה שאין עליה מעזיבה) ומאירי (טו, א) מחייבים ביטול תקרה בצורה של פקפוק גם עבור נסרים שהם פחות מארבעה טפחים: "נסרים שהם צרים כל כך שהיה מותר לסך

סיכום

הסוכה היא דירת עראי מכיוון שיעודה הוא לצל המשמש למגורי עראי אך המבנה עשוי להיות גם מבנה קבע. לפיכך סוכות גנב"ך הקבועות משוכחות יותר מסוכות זמניות, ואילו סוכת היוצרים הפנימית המשמשת למגורי קבע פסולה. משמעות המילה דירה בחז"ל היא מגורים וההתייחסות היחידה לדירת עראי כדרישה למבנה עראי נמצאת בדברי רבא, אך מיד מובהר שאפילו אם עשאה ממחיצות מברזל כשרה והלימוד לא בא אלא להגדיר את שיעור גובהה בלבד.

בהתאם לכך בחמש סוגיות המעלות מקרים שונים של סכך קבוע לא מצאנו כל הסתייגות מכך, כדברי שו"ת קנה בשם: "לא מצינו בזה שום הגדרה לא בש"ס ולא בפוסקים, שיהיה איזה נפקא מינה לדינא בחזקו ואיכותו ומהותו של הסכך, עד כמה הו"ל עדיין בגדר עראי וכשרה, ואימתי הו"ל קבע". (אמנם בפוסקים ייתכן שמצינו).

אמנם, התוספות דורש עראיות בסכך, אך נראה שמקור הדין הוא לא מדברי רבא אלא לימוד מדברי המשנה שגשמים הם סימן קללה בחג, והעראיות הנדרשת היא חוסר ההגנה מגשמים. גישה זו עולה בקנה אחד עם דברי שאר בעלי התוספות.

בהם בתחלה מיהו מתוך שהתקרה היתה עשויה כבר שייכא בהו גזירת תקרה" (בית יוסף תרלא, יא). כך שיש לברר האם דין זה שייך גם בפרגולה קבועה?
 לענ"ד נראה שדין זה לא שייך כאן. טעמה של גזרת תקרה היא "דאי מכשרת בהן אתי למימר מה לי לסכך בזה מה לי לשבת תחת תקרת ביתו" (תוספות ב, א ד"ה כי עביד), ולכן מצאנו אותה לגבי נסרים רחבים מארבעה טפחים המשמשים לבניית תקרות בתים (ולדעות מסוימות הולכים לפי הרחוב שמשמש לבניה באותו הזמן) או במקרה של תקרה שכבר משמשת לבית קבע. בשני המקרים החשש הוא עקב הדמיון לתקרת מגורי קבע. נראה שבמקרה של פרגולה שהקורות שלה צרות מארבעה טפחים (או מטפח לשיטת החוששים שהשתנה המנהג) והיא בנויה עם רווחים בין קרשי הסכך שמאפשרים חדירת גשם, היא מובדלת ממגורי קבע ואין מקום לגזרת תקרה. וכך כותב הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל (מנחת שלמה סוכה פ"ב):
 "גזרת תקרה בזמנינו בנסרים פחות מארבעה.... בזמנינו שעושים את התקרות בצורה אחרת ומחברין אותם היטב זה לזה לא שייך גזרת תקרה, ורק מה שגזרו חז"ל לא נתבטלה הגזירה, ולכן נסרים רחבים ארבעה פסולים כיון שרובן גזרו בארבעה, אבל בפחות מד' דלא גזרו ביה רבנן וגם לא שייך גזירת תקרה וכש"כ בזמנינו ניכר טובא אם זה סיכון של בית או של סוכה ארעית, לכן ליכא פסול בנסר פחות מארבעה, וצ"ע. ומיהו עדיין איכה הטעם שאין מסככין בנסרין מפני שאין גשם נכנס שם, וכו"ש הפוסקים מהסמ"ק".
 וביחס לדברי הסמ"ק כותב חתנו הרב זלמן נחמיה גולדברג ("אלה הם מועדי", סוכות סימן ל"ח, כתשובה לרב שלזינגר): "וגם מה שחושש ה"ז שיבוא לסכך עד שלא ירדו גשמים צ"ע אם יש לחוש לזה, שהרי כך דרך הפרגולה להיות שגשם נכנס לתוכו".

ואכן, עיקר הדיון ההלכתי הן בראשונים והן באחרונים נמשך בכיוון זה. אולם, מכיוון שמספר פוסקים הביא את דברי האגודה שאסר קיבוע נסרים במסמרים יש מפוסקי דורנו שחוששים (מכיוון שמדובר בספק בדין תורה) ואוסרים סך מקובע. אך מעיון בדברי אותם פוסקים שהביאו את דברי האגודה עולה שישנם קשיים גדולים בהבנת דברי האגודה כפשוטם ואותם פוסקים מתירים במקומות אחרים חיבור נסרים במסמרים. סתירות אלו יכולות להיפתר באמצעות ההנחה שדברי האגודה מתייחסים לחיבור מסמרים המונעים חדירת גשמים כפי שהציעו הרב רפאל סדין, הרב אליהו וייספיש, הרב ינון בר כוכבא והרב דניאל הרשקוביץ, הנחה זו מתאימה למציאות זמנם שבה ההגנה מהגשמים נעשתה באמצעות חיבור הנסרים במסמרים כפי שעולה מדברי בעלי התוספות והיא מפורשת בדברי ערוך השולחן.

מכל האמור נראה שמצד שאלת קביעות המבנה דין הפרגולה הוא כסוכה ישנה, כסוכת הצורפין החיצונית או סוכות גנב"ך ומצד זה היא כשרה לכתחילה ללא כל צורך בפקפוק הנסרים אשר נצרך רק לצורך פתרון בעיית תולמ"ה במבנה המשמש למגורי קבע או שנבנה שלא לשם צל סוכה.

נספח - שיטת הרב יעקב אריאל שליט"א

הרב יעקב אריאל (שו"ת באהלה של תורה חלק ב', עמ' 303), דן בסיבת הפסול של "קניי הגג שקורין לט"ש" (קורות התומכות את רעפי הגג) כפי שמובא ברש"י (ט, ב ד"ה מאי למימר) ובמג"א (תרכו, ו). כמו כן, דן בסיבת הפסול של הנסרים בסוגית תקרה שאין עליה מעזיבה וחוקר "מה עושה את הנסרים לתקרה, ייעודם לכך או קביעתם בצורה קבועה (בדרך כלל ע"י מסמרים) או שניהם יחד?" הרב אריאל מציע שיתכן שהפסול שייך רק ביחס לתקרה שחשב עליה לעשותה תקרה גמורה, ולכן לא שייך ביחס לפרגולה. למרות זאת, פוסק שלכתחילה אין להשתמש בפרגולה שצלתה מרובה מחמתה מחמת איסור זה, אך התיר למעשה אם אין מקום אחר לעשיית הסוכה. יש לציין שהחשש לשיטתו הוא מצד גזרת תקרה מדרבנן.

נראה שניתן להציע מספר צדדי היתר שעל פיהם ייתכן שיש להתיר אף לכתחילה:

א. הרב אריאל דן ביחס לקניי הגג שקורין לט"ש (מובא בשו"ע תרכו, ג) מצד גזרת תקרה. אולם, שיטת רוב הפוסקים היא שפסול הלט"ש הוא מצד תולמ"ה, מכיוון שהעצים הונחו לשם מגורי קבע ולא לשם צל. וכך מבאר הלבוש:

העושה סוכה למטה בבית תחת הגג שהסירו הרעפים אף ע"פ שנשארי עדיין העצים הדקין שהרעפים מונחת עליהם מחוברין הסוכה כשירה מפני שאלו העצים אין דין סכך פסול עליהם שאינן אוסרים לסכך בהן אלא משום תעשה ולא מן העשוי הוא דפסולין, דהיינו מפני שלא נעשו מתחילה לשם סכך סוכה לצל להגין משרב ושמש אלא להניח עליה הרעפים נעשו מתחילה אלא שעכשו הוא רוצה שיהיו הם מסיכוך הסוכה ואע"פ שהם מחוברין במסמרין. ואם היה תחלה עשייתן לשם צל סיכוך סוכ' להגין משרב ושמש היו כשרים דתלוש ולבסוף חברו כשר לסוכה.

(לבוש תרכו, ג)

על דרך זו פירש גם הבית יוסף (תרכו, ג), הב"ח (שם), הט"ז (שם ד"ה שנשארו עדיין העצים), המשנה ברורה (שם יז), ונראה לפרש גם את שיטת רש"י כן,⁵³ ואף את שיטת המג"א (שם), וכן נפסק בשו"ע הרב (תרכו, יב) לאור דברי הלבוש שהובאו לעיל.

53 שכן ביחס לתקרה של בית שנפחת ואכסדרה שיש לדונם כדין הלט"ש הוא מפרש: "סכך כשר הוא - כלומר ממין סכך כשר הוא ופסולו משום תעשה ולא מן העשוי" (יז ב).

יוצא שלשיטה זו בפרגולה שבה הקורות הונחו לכתחילה לשם צל לא תהיה בעיה של תולמ"ה וקרשי הסך יהיו כשרים לשיטת הפוסקים הנ"ל.

ב. שאלה נוספת שהרב יעקב אריאל דן בה היא בסוגית תקרה שאין עליה מעזיבה (טו, א). לצורך הכשר תקרה זאת הנסרים חייבים בפקפוק או נטילת אחת מבינתיים. הרא"ש והרמב"ם ציינו שדרך הפקפוק היא שצריך להסיר המסמרים⁵⁴ ומכאן מסתפק הרב אריאל האם 'שם תקרה' חל רק כאשר יש יעוד לתקרה גמורה או שיש לחשוש שקביעות הנסרים עצמם (במקרה זה ע"י המסמרים) מספיקה ומשום כך הרא"ש והרמב"ם ציינו שיש צורך להסיר המסמרים.

הרב אריאל למעשה מציע בדבריו כי מטרת הפקפוק היא החלשת החיבור של הנסרים כדי לבטל את דמיונם לתקרת בית. אולם, נראה יותר שמטרת הפקפוק היא אחרת - לפתור את בעיית 'תעשה ולא מן העשוי' באמצעות הזזה של נסרי התקרה ולאחריה ניתן להחזירם לצורתם ההתחלתית.⁵⁵

לפירוש זה, ציון הצורך בהסרת המסמרים יוסבר כדרישה טכנית, לאור זאת שהרמב"ם והרא"ש הבינו שהנסרים מחוברים במסמרים כך שאין אפשרות לפקפקם ללא הוצאת המסמרים. להבנה זו ניתן לאחר הפקפוק ופתרון בעיית תולמ"ה להחזיר את המסמרים למקומם. ייתכן אף שהוצאת המסמרים עצמם הם מעשה בגוף הנסרים שמהווה פקפוק הפוטר את בעיית תולמ"ה (כשם שבדין הל"ט"ש הסרת הרעפים בלבד מתירה אותם לשיטות מסוימות (שו"ע תרכו, ג, וכן בלבוש שהובא לעיל)).

נראה שבדרך זו נוקט הב"ח בבואו ליישב את ההבדלים בהסבר דרך הפקפוק בין שיטת רש"י שפרש 'סותר ומנענע' לבין שיטת הרא"ש שציינ 'שיסיר כל המסמרים לשם עשיית סוכה':

ומ"ש הרא"ש ורבי' במפקפק פי' שיסיר כל המסמרים לשם עשיית סוכה דמשמע דבהכי סגי איכא למידק דפרש"י מבואר דבעי' שיהא סותר ומנענע את כולן לשם סוכה. ואפשר שהם דקדקו לשון רש"י שכתב סותר ומנענע דכוונתו לצדדין אם היו שם מסמרין סגי בסותר דהיינו שמסיר כל המסמרים ודיו ואם לא היו שם מסמרין מנענע את כולן. ומאי דנקטו שיסיר כל המסמרים לחוד תפסו ההוה

54 רמב"ם (סוכה ה, ח) "לפיכך אם פקפק הנסרים והניד המסמרים". רא"ש (א, כט) "מפקפק את כולו שמסיר את המסמרים שהיו קבועים בהן".

55 כך מוסברת מטרת הפקפוק לשיטת רב בסוגיה. ניתן לראות זאת גם מכך שבדין הדלה עליה את הגפן (יא א) יש צורך לאחר קציצת החיבור של הגפן לנענע את הענפים כדי לפתור את בעיית תולמ"ה ופשוט שהנענע לא משנה דבר בצורת הנחת הענפים.

שרגילות הוא שיהו שם מסמרים ואה"נ דאם לא היו שם מסמרים דצריך לנענע את כולן כדפי' רש"י.

(ב"ח תרלא, ט)

כלומר הב"ח מפרש ששיטות הרא"ש, השו"ע ורש"י זהות, ולשיטתם להסרת המסמרים ישנו תפקיד זהה לנענוע הנסרים. כלומר הצורך בפקפוק בשיטת הרא"ש לא נובע מהמסמרים והדגשת עניין המסמרים נובעת משום שנהגו בזמנם להשתמש במסמרים בתקרות הבתים.

נראה שזאת גם דעת כף החיים (תרלא לח, א) והמשנה ברורה (תרלא, כד) שמנו את כל השיטות השונות של המפרשים בדרך הפקפוק (עם או בלי מסמרים) ביחד ללא חילוק. הקורבן נתנאל מתיחס אף הוא להבדל בין שיטת רש"י לרא"ש:

שמסיר את המסמרים שהיו קבועים בהן. אע"פ שאין מנענע ודלא כפרש"י... ונוכל לומר שס"ל כדעת רש"י אלא דקמ"ל עם היות שהמסמרים רפויים ויוכל לנענע הנסרים. מ"מ לא מהני נענוע בלי הסרת המסמרים.

(קרבן נתנאל א, א; על סימן רא"ש א, כט)

כלומר גם הקורבן נתנאל מזהה בין השיטות ומסביר שהרא"ש מדגיש מקרה שבו 'המסמרים רפויים ויוכל לנענע הנסרים' גם ללא הסרת המסמרים וקמ"ל שנענוע שכזה אינו מספיק, נמצא שאין איסור מצד המסמרים עצמם.

ראיה נוספת לדרך זו ישנה מדברי הלבוש שכתב (תרלא, ט): "די בזה שיפקפק הנסרים פירוש שיסיר כל המסמרים לשם סוכה". שהרי הוא מתיר מפורשות במספר מקומות

חיבור במסמרים (תרכד, ג; תרכט, ח; תרלב, ט). בנוסף מעיון בשיטות הרמב"ם⁵⁶ והרא"ש⁵⁷ ניתן להציע טעמים נוספים לכך שגזרת תקרה לא שייכת בפרגולה.

לסיכום: השיטות שהובאו תופסות את הוצאת המסמרים כשלב, מלא (ב"ח) או חלקי (קרנן נתנאל), בפקפוק הסכך לצורך פתרון בעיית תולמ"ה, אך המסמרים כשלעצמם אינם יוצרים בעיה הלכתית של גזרת תקרה.

56 הרמב"ם בהלכות סוכה (ה, ח) כותב: "תקרה שאין עליה מעזיבה שהיא הטיט והאבנים אלא נסרין תקועין בלבד הרי זו פסולה שהרי לא נעשו לשם סוכה אלא לשם בית, לפיכך אם פקפק הנסרים והניד המסמרים לשם סוכה הרי זו כשרה". הרמב"ם בוחר בלשון "הניד" שמשמעותה הזוה במקום (כשם שאת הנסרים מפקפקים ומחזירים למקום) ולא הסרה לחלוטין שאז היה מתאים הלשון "והסיר" כך שנראה שהנדת המסמרים הם חלק מפקפוק הסכך ושאינן צורך לשיטתו להוציא המסמרים. בלשון "הניד" הרמב"ם משתמש בצורה דומה פעם אחת נוספת בלבד בהלכות מטמאי משכב ומושב (ט, א): "דבר שהיה מחובר בארץ או מסומר במסמרים, אם היה כחו יפה וחזק והקיש עליו הזב ובעת שהקיש הניד כלי או אוכלין ומשקין מכה הכאתו או שהפילין הרי אלו טהורים". גם במקרה זה מדובר בהזוה במקום. בצורה זו פירש גם הרב רצון ערוסי. (מסורה ליוסף, כרך ב 8-14) והרב משה פיינשטיין (אגרות משה, או"ח לט) שהאריך לבאר את הסוגיה. אומנם בפירוש המשניות הרמב"ם נוקט לשון שונה: "ומפקפק פי' שיעקור אותן ממקומן ומן המסמרין התקועין בהם" אך ניתן להבין שלא ניתן לפקפק הנסרים ללא עקירתן מהמסמרים. כמו כן הטעם שהרמב"ם מביא הוא מצד תולמ"ה ללא הזכרת גזרת תקרה כשיטת רבי יהודה.

57 ישנה מחלוקת מפרשים האם גזרת התקרה בסוגיית "תקרה שאין עליה מעזיבה" (טו, א) היא גזרת התקרה המוכרת המתייחסת לנסרים רחבים מארבעה טפחים וגזרת תקרה לא יכולה לחול על נסרים דקים יותר, או להפך - הסוגיה דנה בנסרים דקים מארבע טפחים ומשום שהם נקבעו בתקרה רגילה חלה עליהם גזרה משום דמיונם לבית. לשיטה האחרונה, את גזרת התקרה על נסרים הרחבים מארבעה טפחים לא ניתן להתיר גם לא באמצעות פקפוק או נטילת אחת מבינתיים (להרחבה ניתן לעיין ב"בירור הלכה" על הסוגיה). הרא"ש (א, כט) כתב "והרמב"ם כתב ובלבד שלא יהא בכל נסר אחד ד"ט ודבריו תמוהים". מדבריו עלולה כי לשיטתו הסוגיה עוסקת בנסרים רחבים מארבעה טפחים ואין גזרת תקרה בנסרים דקים.